

پر اندلس (سپین) د مسلمانانو واکمني ته لنډه کتنه

لیکنه: محمد رسول پرویز (زبیر افغان)

Ketabton.com

فهرست

۱	د ليکوال سرريزه	۱
۳	تر اسلام مخکې د اندلس شاليد	۲
۳	د اندلس د نومونې وجه	۳
۵	جغرافيه او حدود يې	۴
۵	سياسي او اقتصادي وضعيت	۵
۶	د قوطيانو شمېر او د مشر ټاکلو طريقه	۶
۷	رسمي مذهب او ژبه يې	۷
۸	ټولنيز ژوند	۸
۹	اندلس ته د مسلمانانو د ورتلو لاملونه	۹
۱۱	پر اندلس د مسلمانانو بريد	۱۰
۲۰	په اندلس کې د مسلمانانو لومړنۍ اشتباه	۱۱
۲۲	د بلاط الشهداء ستره جگړه او د مسلمانانو پريکنده ماتې	۱۲
۲۵	د اندلس پر خاوره اموي خلافت	۱۳
۲۶	اندلس ته د تيريدلو فکر	۱۴
۳۰	د مصادري جگړه او قرطبي ته د عبد الرحمن دخول	۱۵
۴۲	د خلافت سقوط	۱۶
۵۲	مرايطين په اندلس کې	۱۷
۵۵	له قدرته د ملوک الطوائف ايسته کول او د اندلس اتحاد	۱۸
۶۰	د غرناطې د مملکت دور (يا وړوکي اندلس)	۱۹
۶۲	د غرناطې سقوط او په اندلس کې د مسلمانانو د دورې پای	۲۰
۶۵	په اندلس کې د مسلمانانو د ماتې لاملونه	۲۱
۶۸	ماخذونه	۲۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د ليکوال سریزه

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَتَّفِرِدِ بِالْبَقَاءِ وَالْقَدَمِ، الْمَنْزَهَ عَنِ الْفَنَاءِ وَالْعَدَمِ، وَصَلَوَاتِهِ عَلَى رَسُولِهِ
مُحَمَّدٍ خَيْرِ بَرِيَّتِهِ، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ.

دغه ليکنه مې د پوهنتون له لوري راته صنفی فعالیت په توگه انتخاب شوې وه چې موضوع د هغوی وه او تحقیق یې باید ما خپله کړی وای. نو لومړی مې دا لیکنه په پوهنتون کې استاد ته وړاندې کړېده چې تر هغه وروسته استاد وهڅولم چې دا لیکنه یو ځای خپره کړم خو نور کسان ورڅخه استفاده وکړي، له دې امله مې وغوښتل چې د کتاب په بڼه یې واوډم او بیا یې انلاین کړم چې دگټې اخیستنې وړ شي.

د کتاب مراجع په اخر کې ذکر شوي دي، که څه هم محدود دي، خو ما پر هغو کتابونو تکیه کړې ده چې تر ډېره حده یې له خرافاتي روایاتو او بې ځایه ادعاگانو څخه ډډه کړې ده، ځینې مشهورې کیسې چې د اندلس په اړه په کتابونو کې موندلوسې وې، هغه بې اساسه وې چې ما یې ځای پر ځای یادونه کړې ده او د رد دلایل مې هم ورسره راوړي دي.

مراجعو ته حوالې په لمنلیک کې راغلې دي چې لوستونکو ته اساني شي خو نه د کتاب لوستلو تسلسل یې گډوډ شي او هم که یې ځای پر ځای د سرچینې کتل غوښتل هغه هم ژر پیدا کړي.

د تاريخ په اړه دقیقه پریکړه نه شي کیدای، د یوې موضوع په اړه منفي یا مثبت دریځ د هغې د دلایلو قوت او ضعف ته په کتو کېږي چې بیا هم سل سلنه پریکړه نه وي بلکې ترجیح ور کول کېږي، نو که دلته زه د ترجیحی قضاوتونو په اړه تر یوه بریده ښه وم، دا به مې د ښې مطالعې او غوره سرچینو پر انتخاب دلالت کوي او که خطاوتلی وم، نو زما قصور او نقص به په گوته کوي.

په پښتو کې د اندلس په اړه زیاته څه نه دي لیکل شوي، که څه هم د موضوع دومره لویه ده چې باید د ماسټرۍ تیزس یا د دوکتورا ریزلټیشن پر ولیکل شي، اما زما دغه کار ښایي د راتلونکو زیاتونو لپاره یو گام وي. نور ورځی کتاب ته چې تاریخ ته مو ورسره بوزي.

پېروز

۲۹/۱۱/۲۰۲۰

۹/۹/۱۳۹۹

تر اسلام مخکې د اندلس شاليد

د اندلس د نومونې وجه:

د اندلس پخوانی نوم ایباریه دی، رومیان چې دې سیمې ته راغلل د هسپانیه نوم یې پر کینود چې وروسته په منخنو پیروی کې په سپین واوښت.^۱

د اندلس اوسنی نوم اسپانیه (هسپانیه) او پرتگال دی، شپږلکه کیلو مترمربع مساحت لري. د میلاد په دریمه یا هم د پنځمې پېړۍ په شروع کې د فندال په نوم یو قوم چې عرب یې وندال وایي، له سویلین، ډنمارک او ناروې څخه همدغې سیمې ته را وکوچیدل البته ځینو مورخینو دغه قوم او ورسره نور یې جرمني یاد کړي دي. د فندال معنا ده وحشت، کوچیتوب او له مدنیته پردیتوب، دغه کوچي قبایل په همدې سیمه کې د لیر وخت لپاره واوسیدل له دې امله دغه منطقه د فندلسیا نوم واخیست چې وروسته اندلسیا/اندلس شوه. له دوی سره قوطیانو جگړې وکړې چې په پایله کې یې د عیسویانو د قوط په نوم یوې ډلې حاکمیت واخیست او د مسلمانانو تر راتلو یې حضور درلود.^۲

خو ابن اثیر (مړینه: ۶۳۰هـ) په الکامل فی التاریخ کې د اندلس د نومونې بله وجه هم ذکر کړې ده. دی وایي:

أَوَّلُ مَنْ سَكَنَهَا قَوْمٌ يُعْرَفُونَ بِالْأَنْدَلُسِ، بِشَيْنٍ مُعْجَمَةٍ، فَسَمِيَ الْبَلَدُ بِهِمْ، ثُمَّ عَرَبَ بَعْدَ ذَلِكَ بِسَيْنٍ مُهْمَلَةٍ، وَالنَّصَارَى يُسَمُّونَ الْأَنْدَلُسَ أَشْبَانِيَّةً، بِاسْمِ رَجُلٍ صَلَبَ فِيهَا يُقَالُ لَهُ: أَشْبَانِسُ، وَقِيلَ: بِاسْمِ مَلِكٍ كَانَ بِهَا فِي الزَّمَانِ الْأَوَّلِ اسْمُهُ إِشْبَانُ بْنُ طَيْطَسَ، وَهَذَا هُوَ اسْمُهَا عِنْدَ بَطْنِ مُوسَى. وَقِيلَ: سُمِّيَتْ بِأَنْدَلُسَ بْنِ يَافِثَ بْنِ نُوحٍ

^۱ تاریخ العرب و حضارتهم فی الاندلس: ۱۱/۱
^۲ اندلس من الفتح الی السقوط: ۷/۱، قادة فتح الاندلس: ۵۶/۱

وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ عَمَّرَهَا. قِيلَ: أَوَّلُ مَنْ سَكَنَ الْأَنْدَلُسَ بَعْدَ الطُّوفَانِ قَوْمٌ يُعْرَفُونَ
بِالْأَنْدَلُسِ، فَعَمَّرُوهَا وَتَدَاوَلُوا مُلْكَهَا دَهْرًا طَوِيلًا، وَكَانُوا مَجُوسًا.^٣

ژباړه: لومړی هلته د اندلش په نوم قوم اوسیده چې په شین ویل کېږي، دغه سیمه د دوی په نوم ونومول شوه، بیا یې شین په سین واوښت، نصارا اندلس ته اشبانيه وایي، د هغه کس په نوم یې یادوي چې دلته راځړول شوی د هغه نوم اشبانس و، بل قول دادی چې د اشبان بن طیطس په نوم دغې سیمې پاچا در لود چې دغه نوم د اندلس لپاره مشهور جغرافیه پوه بطليموس هم تایید کړی دی، د بل قول له مخې لومړی دا سیمه د نوح علیه السلام یوه لمسي اندلس بن یافث بن نوح وادانه کړه، بل قول دادی چې دلته لومړی تر طوفان وروسته د اندلس په نوم یو قوم اوسیده چې دا سیمه یې ودانه کړه او زیات وخت یې پکې پاچاهي وکړه، د دین له مخې مجوسیان وو.

د اندلس اطلاق یا پر ټول پرتګال او زیاتره اوسنی سپین باندې کېږي یا هم اندلس هغې سیمې ته ویل کېږي چې مسلمانانو حکومت پر کړی دی.^٤

---

^٣ الکامل في التاريخ : ٣٥/٤.

^٤ قادة فتح الاندلس: ٥٧/١.

جغرافیه او حدود یې:

اندلس یا جزیره نما ایبرییه د اروپایي وچې په جنوب لویدیځه برخه کې واقع ده، جنوب ته یې د فرانسی البرت غرونه دي، همداشان یې له افریقایي وچې څخه د جنوب په خوا کې د جبل طارق تنگی بیلوي چې له ختیځه تر لویدیځه یې عرض له ۱۳ تر ۳۷ کیلو میتره کېږي. دغه تنگی له بحر الاخضر یا اقیانوس او هم له بحر متوسط سره مېلې.

شمال او شمال لویدیځ ته یې بحر الاخضر دی، لویدیځ سواحل یې هم د محیط الاطلسي یا اقیانوس پر سمندر دي، ختیځ او جنوب ختیځ سواحل یې بیا پر بحر متوسط یا سپین سمندرګي دي چې بحر رومي یا بحر شامي هم ورته وايي.^۵

سیاسي او اقتصادي وضعیت:

د اقتصاد له مخې اندلس پیاوړی و، زراعت، معدنیات او تجارت یې درلودل. دا هغه عوامل وو چې پر دغه مهمه جغرافیه یې نورو قوتونو ته د ورختلو زړه ور کاوه. تر میلاد ۲۷ کاله وړاندې رومیانو د خپل مشر اوګستیس په مشرۍ وکولای شو چې اندلس لاندې کړي، د میلاد په شروع کې د هغه ځای محلي اوسیدونکو رومي صبغه اخیستې وه، رومیانو د څو پیړیو لپاره دلته واک وچلاوه، اما د پنځمې میلادي پیړۍ له شروع سره چې دغې سیمې ته جرمني او نورو قومونه راغلل لکه فنډال، الالان، سویفي، دا نو ۴۰۸م سنه وه چې دغه اشغال نورو سختو کورنیو جګړو ته لار پرانیسته او تر ډېره وخته دغو قومونو او قوط غربي جګړه مارو یو د بل وینې توی کولې. قوط اصلا له شمالي اروپا څخه راغلي دي، فنډال او نور قومونه هم د دغې سیمې اصل هستوګن نه دي، اما دوی یا د قوط د

---

^۵ قادة فتح الاندلس: ۵۶/۱.

سترې قبيلې يوه بله پښه دي چې اصل يې ممکن له قوط سره يو وي، يا هم لکه مخکې چې مو وويل له ناروې او شاوخوا سيمو دلته راغلل چې د قوطيانو له راتلو سره په جگړه اخته شول او په اخر کې يې قوط د روميانو ملاتړ هم تر لاسه کړ چې فنډال او نور قبایل يې مات کړل او د اندلس پر جزيره نما يوازې د قوطيانو پاچاهي شوه چې دوې پېړۍ يې دوام وکړ.^٦

قوط غربيان دغه مهال په غاله (گاله) د فرانسې جنوب کې اوسيدل چې سختو جگړو يې د الا لان او فنډال قوت ور اوبه کړ او په ٤٢٩م کې مجبور شول چې شمالي افريقا ته د سمندر له لارې وتښتي، په دې ډول قوط وتوانيدل هسپانيه ونيسي او تر دغه مهال چې لا په شمال غربي سيمو کې د سويفي پاچاهي موجوده وه پر هغې يې هم بری تر لاسه کړ.^٧

د قوطيانو شمېر او د مشر ټاکلو طريقه:

که څه هم د هغه وخت په اړه د حصائې معلومات نه شته خو له نويو مورخينو ځينو اندازه کړې ده چې د دوی شمېر له دوه لکه بيا تر څلور لکه رسیده چې د اصلي اوسيدونکو شمېر يې له شپږ ميليونه تر اووه اټکل شوی دی.

د واکدارۍ نظام يې پاچاهي او پر انتخاب ولاړ و، مشر-به د نورو مشرانو او مذهبي کسانو له لوري ټاکل کیده، ځينو کسانو يې هڅه وکړه چې نظام مورثي کړي، خو دغه هڅې يې بريالۍ نه شوې، پاچا به اصل له قوط قوم سره اړه درلوده، له مشرانو څخه به و او ښه اخلاق به يې درلودل. مشر-به د نورو قومي مشرانو له منځه انتخابیده اما وروسته يې عادت دا شو چې زورور به عرش د تورې په زور نيوی او پاچا به د پوځ مشر هم و.

^٦ دولة الاسلام في الاندلس: ٢٧/١ - ٢٩.
^٧ تاريخ العرب و حضارتهم في الاندلس: ١٣/١.

پاچا کولای شول چې مذهبي کسان له خپلو منصبونو لرې کړي، د چارو په اړه چې يې څنگه خوښه وه هغه ډول به يې پریکړې کولې، پاچا یو مشورتی بورډ هم درلود چې د چارو په اړه يې مشورې ورکولې او خو لویه برخه واک له پاچا سره و، له دې امله نو دغه بورډ چنداني اثر نه درلود، پاچا به احکام صادرول، قوانین يې جاري کول او د مهمو امورو په اړه يې فيصلې کولې چې د مخې نیولو څوک يې نه و.

رسمي مذهب او ژبه يې:

د هسپانيه خلک د ورميانو تر راتلو مخکې بت پرستان وو، کله چې روميان پر دغه سيمه واکمن شول نو عيسوي مذهب يې رواج کړ چې وروسته د دغې سيمې خلک هم په عيسوي مذهب شول؛ ځکه خلک د خپل واکمن په رنگ رنگېري او مور يادونه وکړه چې د دې سيمې خلکو د روميانو صبغه خپله کړې وه.

طلیطلې يو لوی مجلس درلود چې زیاتره غړي يې مذهبي کسان وو، دوی به په ځینو وختونو کې سره راټولیدل چې د هیواد د سترو قضایاؤ په اړه نظر ورکړي، د قوطیانو د واک مهال دا يو ستر دیني او سیاسي قوت و. قوطیان له خپل سخت وحشیتوب سره کلک مذهب پاله هم وو چې مذهبي کسانو ته يې زیات درناوی درلود، له دې امله نو مذهبي کسانو د اشرافو په شان ژوند درلود او له خلکو يې ډېر ثروت او مالونه تر لاسه کول.^۱

قوطیانو چې د کاتولیک عیسویانو مذهب غوره کړ دغه مجلس یوه رسمي بڼه واخیسته چې د پاچا په امر به دایر کیده، لوړپوړي دولتي کسان به ورته راغونډیدل، په یوه وخت کې هم سیاسي او هم دیني مجلس بلل کیده چې

---

^۱ دولة الاسلام في الاندلس: ۳۰/۱.

احکام او قوانین به یې د گڼو قضایاوو په اړه وړ کول، تر دې وروسته یې واک پران شو، ان د سترې محکمې بڼه یې خپله کړه، د نورو بانفوذه قومي مشرانو مجلس هم دې دیني مجلس ته ورگډ کړل شو، نو د دولت په چارو کې د نظر ورکولو ستر مجلس وگڼل شو چې د نظر ورکولو له اړخه د طلیطلې مجلس تر ټولو ستر بلل کیده.^۹

د اندلس لویه برخه اوسیدونکي د رومیانو له راتلو سره په مسیحي دین شول، رومیان کاتولیک وو، خو غربي قوطیان په لومړي سر کې اریوسي مذهب وو چې عیسی علیه السلام یې بشر-باله، تر ۳۷۷م همدغه باور دوام درلود، تر دې وروسته د ریکارید په وخت کې چې ۵۸۶م سنه کیده قوطیان هم د کاتولیک مذهب ته مایل شول. دغه یاد پاچا په دولتي کچه د یوه خاص مذهب له ملاتړه لاس واخیستل، په دې توگه ټولې کلیساوې د قوطیانو د واک مهال سره متحدې شوې او د کاتولیک مذهب له ملاتړه د پاچا تر نه ملاتړ وروسته رسمي ژبه لاتیني وټاکل شوه چې په ټولو ښارونو کې همدغه رسمي ژبه اعلان شوه.^{۱۰}

ټولنیز ژوند:

هلته ولس درې طبقو ته ویشل شوی و: یوه د اشرافو طبقه وه، بله عامه طبقه وه او درېیمه یې د غلامانو طبقه وه چې وروستی دوی طبقې په خپل ژوند کې ازادې نه وې، حتا د عامو خلکو څخه څوک له یوه ښاره بل ته نه شوای نقلیدلای که تللی وای، بیرته یې اصل ښار ته واپس کاوه. د غلامانو خو هیڅ هم خپل نه وو، دوی په ټوله معنا د بل لپاره کار کاوه او خپل ژوند کې یې هیڅ نه درلودل. د یهودو بڼه لویه برخه هم په طلیطله او شاوخوا سیمو کې اوسیدل چې هغوی هم تر غلامانو

^۹ تاریخ العرب و حضارتهم فی الاندلس: ۱۴/۱.

^{۱۰} تاریخ العرب و حضارتهم فی الاندلس: ۱۷/۱.

کم ژوند نه در لود، ځکه دوی له عام ولس سره مذهبي اختلاف در لود چې د دې اختلاف له امله هغوی په کرکه ورته کتل او د غلامانو په شان ژوند یې ورسره کاوه، که څه هم یهودو اشرافو او مخورو کورنیو ته رشوتونه هم ور کول اما له دې سره بیا هم په ښه ژوند کې نه وو او نه دا کار د ټولو یهودو په وس پوره و. یوازې اشراف او د واک خلکو ښه ژوند در لود نور خلک ټول د وسیلې په توگه د اشرافو او واکدارو لپاره ژوندي وو چې د ژوند هر څه یې په هر گړي کې د بل لپاره کیدل او د واک یې انصافه واکدارانو به تل خپل بوج پر یې وزلو او کمزورو ور اچاوه چې د هغوی د واک ژرنده په وچلېري.^{۱۱}

اندلس ته د مسلمانانو د ورتلو لاملونه:

د عربو له جزیرې څخه د اسلام تر خپریدو وروسته مسلمانان په لنډ وخت کې د افریقا تر بیدیا ورسیدل چې دلته د اسلامي لښکرو تر فراغت وروسته د ولید بن عبد الملک په وخت کې چې زیاتره مسلمانان له خپل منځي اختلافونو خلاص شوي وو او په ختیځ و لویدیځ کې د مسلمانانو لښکرو پر مختگونو کول، د اندلس لور ته هم په دې وخت کې اسلامي لښکرو سر ور ښکاره کړ. د عواملو په اړه یې گڼ بحثونه شوي دي چې مسلمانان ولې اړ شول له افریقا څخه تر سمندر بلې غاړې ته یوې بلې وچې ته ور تیر شي او د خپل بخت ستوری پکې وازمويي؟

د تاریخ العرب و حضارتهم في الاندلس لیکوال پر دې خبره زور راوړی چې مسلمانان یوازې د الهي پیغام د رسولو او نورو قومونو ته د اسلامي اخلاقو او ارزښتونو د ښودلو لپاره هم دلته راغلي وو او هم د نړۍ نورو برخو ته. ده په کلکه دا خبره رد کړې ده چې مسلمانان دې د مادیاتو تر لاسه کولو لپاره هلته تللي وي

^{۱۱} تاریخ العرب و حضارتهم في الاندلس: ۱ / ۱۱ - ۲۲.

یا دې هم د پاچاهي و امپراتوري د پراخولو هوس تر دې ځايه رسولي وي. نوموړي ليکوال د هغو رواياتو ضعف ته هم اشاره کړې ده چې جوليان د سبته والي د خپلې لور د عزت په خاطر د هغه وخت له پاچا لذريق سره خپه شوی و، یا هم لذريق چې د انقلاب له لارې واک نیولی و، جوليان له پخواني حاکم غیطشه سره ښې اړیکې لرلې له دې امله یې غوښتل چې مسلمانان پر اندلس ور وخېژي نو دوی ته یې دعوت ور کړ، یا هم د د غیطشه ملاتړو له مسلمانانو وغوښتل چې لذريق له قدرته کښته کړي. دا ټول روايات نوموړي ليکوال ضعیف گڼلي دي. ده یادونه کړې ده چې موسی بن نصیر له قیروانه یوه حمله پر سبته وکړه او له جولیان (یا یولیان) سره یې د سولې تړون وکړ چې له مخې یې هغه پر سبته والي پاته شو او مسلمانان قیروان ته ساتنه شول. نوموړی د بحث په اوږدو کې یوځای داسې کاري:

لا سيما أننا نعلم أن دوافع العرب والمسلمين، والتي ذكرناها في أول الفصل، كانت قوية للفتح والتحرير، فلم يكونوا بحاجة لمن يحثهم على هذا الواجب المقدس، بل هم الذين اتخذوا بادرة الفتح بقيادة قائدهم الشجاع طارق بن زياد.^{۱۲}

ژباړه: په خاص ډول چې په لومړي څپرکي کې مور د عربو او مسلمانانو د جگړې عوامل یاد کړل چې د فتحې او ازادۍ لپاره هغوی خپل اسباب درلودل، دې ته یې اړتیا نه در لوده چې بل څوک یې دې مقدس مسوولیت ته وهڅوي، بلکې دوی د خپل غیرتي مشر په قیادت خپله د فتحې لپاره وړاندې کیدل.

---

^{۱۲} تاریخ العرب وحضارتهم في الأندلس (ص: ۲۷)، البيان المغرب في اخبار الأندلس والمغرب: ۵/۲.

پر اندلس د مسلمانانو برید:

لومړی په رمضان ۹۱ هـ کې چې له ۷۱۰ م سره یې سمون درلود له ۴۰۰ یا ۵۰۰ مجاهدینو جوړ یوه کنډک د ابوزرعه طریف بن مالک په مشري پر اندلس برید وکړ، دا یو لوی جنګي برید نه و، بلکې یوه هڅه وه چې مسلمانانو خپل معلومات غښتلي کول. دوی پر څلورو کښتو د اندلس لور ته له افریقا واوښتل چې هغه کښتۍ هم ورته جولیان برابرې کړې وې، پر کومه جزیره چې کښته شول هغه د پالوماس په نوم یادیده چې وروسته د طریف په نوم مشهوره شوه. طریف په جنوب برخه کې بریالي عملیات وکړل، له خاص مقاومت سره مخ نه شو او د غنایمو له تر لاسه کولو وروسته بیرته بریالی افریقا ته راستون شو.^{۱۳} د دغه ډول برید لارښوونه خلیفه ولید بن عبد الملک ورته کړې وه.

تر دې بریالیو عملیاتو او مهمو معلوماتو وروسته طارق بن زیاد^{۱۴} په خپله د تلو تکل وکړ، په دې برید کې له هغه سره ۱۲ زره مجاهدین ملګري وو چې زیاترو یې له بربر قوم سره اړه درلوده، ځکه دا مهال موسی بن نصیر دلته موجود نه و، عرب مجاهدین له هغه سره قبروان ته تللي وو او زیاتره پاته کسان چې د طارق بن زیاد تر مشري لاندې یې فعالیتونه کول؛ بربریان وو. ځینې مورخین په دې اند دي چې د طارق لښکر لومړی اووه زر و، وروسته موسی بن نصیر ورته پنځه زره نور اضافي کسان ولېږل چې شمېر یې ۱۲ زرو ته ورسید، اما سهې قول دادی چې له لومړي سره هغه تر خپله قومانده لاندې ټول کسان بیولي وو چې همدې ۱۲ زرو ته یې شمېر رسید. ابن اثیر هم د ۱۲ زره کسانو قول یاد کړی دی.

^{۱۳} تاریخ العرب... : ۲۸.

^{۱۴} د طارق د نسب سلسله: طارق بن زیاد بن عبد الله بن رفھو بن ورفجوم بن یزغاسن بن ولھاص بن بطوفت بن نفاو. البيان المغرب في أخبار الأندلس والمغرب (۲/ ۵)

له تاريخي سرچينو معلومېږي چې طارق به له سبته د اندلس لور ته تير شوی وي، ځکه د هغه له لښکر چې پر کومو کښتيو تيريده د هغوی يوه برخه ورته جوليان برابرې کړې وې که څه هم له طارق سره هغه عربي کښتۍ هم وې چې په تونس کې جوړېدې او په طنجه کې ورسره ولاړې وې. ده غوښتل په ټوله معنا له سمندر څخه پټ تير شي چې څوک پرې خبر نه شي. د سبته مقابل لور ته بل ساحل د جزيره خضراء په نوم و چې بنايي طارق دلته خپل کسان کښته کړي وای، اما هلته ځينو کسانو د هغه د مخې نيولې هڅه وکړه چې بيرته يې په شپه کې خپل لوری بدل کړ، يوه ډله اس سپاره يې پر هغه بله غاړه کښته کړل چې له کښتيو د پوځ د کښته کيدو مهال د هغوی امنيت خوندي کړي، په شپه کې کښتۍ له يوه لوري ډکېدلې او بل لور ته يې سپاهيان وړل چې بنايي تر يوه شپه يې زيات وخت نيولی وي.

د پوځ تر تيرولو وروسته يوه کيسه چې ډېره مشهوره ده وايي، طارق رحمه الله خپلې کښتۍ وسوځلې او پوځ ته يې خطبه ورکړه چې اې خلکو يوه لور ته مو سمندر دی او بل ته دشمن نو د تښتې لار نه شته... اما دا کيسه له څو اړخونو کمزورې ښکاري:

يو دا چې باوري تاريخي ماخذونو د دې کار يادونه نه ده کړې، نو پر کمزورو تاريخي سرچينو باور نه دی په کار، که دا کار واقعا شوی وای، نو باوري تاريخي سرچينو يې حتمي يادونه کوله، لکن په تاريخونو کې دغه اسطوره په پنځمه هجري پېړۍ کې مشهوره شوه چې د اندلس له فتحې تر درې پېړۍ زياتې وتلې وې او دا خپله شکونو ته لار پرانيزي.

دويم دا چې د کښتيو سوځول که د هغه اراده وای، نو حتما يې بايد له موسی بن نصير يا خليفه څخه اجازه اخيستې وای، ځکه جوليان د موسی بن نصير متحد و،

له هغه سره يې د سولې تړون در لود، که يې د هغه کښتۍ سوځولای نو حتمي خبره ده چې جوليان به موسی ته شکایت کاوه او داسې هيڅ شکایت تاريخونو نه دی نقل کړی.

درېيم دا چې که کښتۍ يې سوځولای نو د تونس جوړې کښتۍ د مسلمانانو د بيت المال وې چې په يوازې سر طارق رحمه الله دا کار نه شوای کولای، حتما يې بايد هم له خپلو لوړپوړو چارواکو اجازه غوښتې وای او هم يې له علماؤ پوښتنه کړې وای چې د دې بيت المال د کښتيو سوځول شرعا څنگه دي؟

څلورم دا چې حتمي نه ده دغه حمله دې بريالۍ شوې وای، که طارق تر جنگ پيلولو مخکې داسې يو گام اخيستی وای نو دا بنايي د مسلمانانو د يومخيزې تباهی سبب شوی وای چې گنا به يې د طارق پر غاړه وه او هغه د يوه مسلمان په توگه دومره لويې اخروي او دنيوي مسووليت ته ولې ځان ور کړی وای؟ نه عقلا دا سره لگېږي ځکه مسلمانانو راپارونې ته اړتيا نه در لوده، هغوی چا په زور دلته نه وه راوستي، بلکې د جهاد جذبې دلته راوستلي وو، نو دې ته اړتيا نه وه چې هغوی بيا راپارول شي او د جهاد پر ميدان په زور ور ځغلول شي، هغوی که د تښتې لار درلودای يا نه، د جهاد له ميدانه يې تښته نه کوله تر دې لويې لښکرونه د مسلمانانو د ډېرو وړو لښکرونو په وړاندې په گونډيو شوي وو لکه د فارس او روم ستر لښکرونه، نو دلته د کښتيو د سوځولو اړتيا نه ليدل کيده.

پنځم دا چې غالباً دغه اوازه به د اندلس خلکو خپره کړې وي، ځکه د هغوی لښکر يوه نسبتاً وړه لښکر مات کړ، نو دوی به د ځان خلاصولو لپاره اوازه گڼه

کړې وي چې هغوی د تینستې لار پر ځان بنده کړې وه نو په وچ زور د ځان له خلاصولو پرته یې بله لار نه وه، ځکه یې سخت جنگ وکړ او میدان یې وگاټه.^{۱۵}

طارق چې د غره پر کومه برخه کښته شو د هغه ځای نوم کالپي و، خو له دې ورځې وروسته د جبل طارق په نوم تر ننه یادېږي.

د مورخینو ترمنځ په دې کې اختلاف دی چې په کومه کال دغه حمله ترسره شوه؟ صحت ته نژدې قول دادی چې په رجب ۹۲ کې وه له ۷۱۱ میلادي سره یې سرخوړی. د ده دغه برید په پسرلي کې و چې د برید لپاره دغه موسم د ښې هوا له امله بیخي مناسب معلومېږي.

طارق په همدې سیمه کې څو شپې پاته شو، خضراء جزیره یې ونيوه، شاوخوا سیمې یې تر کنترول لاندې راوستې. د جبل طارق د غره شمال پلو یوه کلا وه چې طارق د عبد الملک بن عامر المعافري په مشرې یوه دسته ور ولېږله او د قرطانجه په نوم دغه کلا یې هم ونيوه. تر دې وروسته له تنګي سره ټولې مښتې سیمې د مسلمانانو په لاس کې شوې، عبد الملک المعافري د جزیره خضراء او ورسره شاوخوا سیمو د امنیت ساتلو مسوولیت ومانه چې جولیان یې مرسته کوله، په دې توګه د مسلمانانو شا خوندي شوه او له افریقا سره یې اړیکې ساتل هم خوندي کړل.

د اندلس له مشر لذریق (ځینو کتابونو یې نوم ردريک یاد کړی دی، رذریق هم راغلی او د واقدی له خوا اذریق نومول شوی دی^{۱۶}) سره تر مخامختیا دوه نیمې میاشتې وړاندې طارق د هغه له لوري له وړو وړو مقاومتونو سره مخ شو، لذریق لومړی ښايي فکر کړی وي چې د هغه قومندانان به مسلمانان شاتګ ته اړ کړي،

^{۱۵} دولة الاسلام في الاندلس: ۴۸/۱، تاريخ العرب وحضارتهم في الاندلس.

^{۱۶} دولة الاسلام في الاندلس: ۴۱/۱.

د خپل ورور زوی بنج (Banj) يې راولېږه چې په جگړه کې ووژل شو، د قوطيانو له قومه د تدمير په نوم قومندان يې راولېږه، هغه چې د مسلمانانو قووت وليد لدریق ته يې د فوري مرستې احوال ور کړ او د لوی گواښ په اړه يې خبر ور کړ.

لدریق په دې وخت کې د هیواد شمال ختیځه برخه کې مصروف و، په هیواد کې يې هلته او دلته لا شورشونه نه وه غلي کړي، له دې امله يې د هیواد وضعیت د امنیت اړخه چندان ښه نه و، د مسلمانانو د راتگ له خبر سره سم هغه د مخامخ ټکر لپاره تيارې کوله، په دې وخت کې يې هڅه وکړه چې د غیطشه له کورنۍ سره جوړه وکړي او د مسلمانانو مقابله ته اندلسيان یو صف کړي. د مسلمانانو تاریخونه د هغه د لښکر په اړه له مبالغې ډک دي، څوک يې د لښکر شمېر ۴۰ زره بولي او نور روایات يې ان تر یولک ښيي، خو د هغه د هیواد شرایطو ته په کتو ویل کېدای شي چې تر مسلمانانو به زیات وو اما په دومره لویه پیمانه هم نه.

دواړه لښکرې د شذونه په سیمه کې سره مخ شوې چې د هسپانیې جنوب لویديځه برخه کېږي، اما د جگړې دقیق میدان معلوم نه دی، هسپانوی مستشرق سافیدرا وايي چې دوې جگړې شوې دي: یوه د شذونه ښار ته څیرمه شوې ده چې د رتین غره او لاختاندا بحیرې په منځ کې واقع شوې ده، دویمه هغه مهال وشوه چې لدریق تېښته وکړه د سلمنقه ښار ته نژدې بله جگړه وشوه او دی پکې ووژل شو همدلته نژدې ښخ کړل شو. اما له ده سره نور مستشرقین یوه خوله نه دي، هغوی د عربي مورخانو په شان وايي چې یوه جگړه پېښه شوې ده، ددوی په اند چې دا جگړه د بکه یا لکه له وادي سره نژدې په شذونه سیمه کې وشوه چې لدریق پکې قتل او لښکر يې ماته وخوړه.

ځینې عرب مورخین وايي چې لدریق تېښته وکړه د وادي طین په نوم یوه نهر کې غرق شو، دوکتور حسین مؤنس په دې باور دی چې د دغه طین او هغه نهر ترمنځ

مشابھت لیدل کېږي چې له شقوره نهېر څخه بیل شوی دی او نوم یې Guadalentin دی، دا نهېر د مرسيې په ولایت کې دی چې د هسپانيې مشرقي برخه کېږي، اما دا احتمال د واټن د ليريوالي له امله ډېر زیات کمزوری دی، ځکه جنگ په جنوب لويديځه برخه کې پېښ شو او دغه سیمه په ختيځه برخه کې ده چې احتمال یې بيخي کم دی.

دغې جگړه اووه ورځې دوام در لود، د ۹۲ کال د رمضان له ۲۸ تاريخه پيل شوې د شوال تر ۵ نيتې يې دوام وکړ، دا يوه ډېره پراخه جگړه وه چې خورا زياتې سيمې يې رانغاړلې. په تاريخ کې په گڼو نومونو ياده شوې ده لکه: معركة البحيره، وادي بکه، وادي البرباط، شريش، سواني او سواقي. د دوکتور احمد مختار العبادي په شان يو خاص ځای د دې جگړې لپاره ټاکل گران کار دی، نو احتمال زيات لري چې د جگړې په دې ورځو کې دې په هغو ټولو ځايونو کې زيات يا کم جنگونه شوي وي چې مورخانو يې يادونه کړې ده. البته دا د شذونه جگړه ده چې د هغې پر لويه او پراخه سيمه يې اثر کړی او سيوری يې پر غوړلی و.

د قوطيانو لښکر د مسلمانانو په نسبت ډېر لوی و، اما له دې سره يې ماته وخوړه؛ دلته ځينې اسباب شته چې د قوطيان د بخت ستوری يې له خليدا وچاوه او پر اندلس د مسلمانانو دوره راغله. دا خبره په تاريخي لحاظ ثابته ده چې لذريق د واک پر سر نور سيالان هم در لودل په خاص ډول د غيطشه يادونه ډېری مورخينو کړې ده. مورخين وايي چې لذريق د مسلمانانو د حملې مهال په شمالي برخه کې بوخت و، هغه له هماغه ځايه يې هڅې پيل کړې چې خپل مخالفان هم د مسلمانانو د يوه پردي قووت خلاف يو کړي، تر ډېره حده هغه په دې هڅو کې بريالی هم شو، خورا زيات اميران، ديني کسان او خپل مخالف کسان يې د مسلمانانو په مقابل کې سره يو کړل.

اما د ده دغه کار که یوه لور ته د دوی صف ور لوی کړ، خو بل لور ته یې د جگړې پر میدان تاوان ورته وکړ، هغه مخالف امیران او له لذرېق څخه بد وړونکي مشرانو د جنگ پر ډگر اخلاص ونه کړ او د جگړې په سختو شیبو کې یې لذرېق د مسلمانانو رحم ته خوشي کړ او دوی هر یوه د خان زغورنې لار ونيوه چې د هغوی خپل منځي اختلاف د دومره لوی لښکر د ماتې سبب شو چې همدغه معامله بیا له مسلمانانو سره هغه مهال بیرته وشوه چې دوی اتحاد ختم کړ او د یوه بل وینې توی کول یې پیل کړل نو د هسپانویانو یوه لښکر دوی په مخه کړل او د اندلس برخلیک یې ور بدل کړل.^{۱۷}

غربي قوط ماته وخوړه، لښکر یې سره گډوډ شو او دروند مالي و ځاني زیان یې اوچت کړ، د لذرېق په اړه دقیق اطلاعات نه شته خو د مسلمانانو هم درې زره کسان په شهادت ورسیدل. طارق سمدستي د فراري دښمن په تعقیب پسې شو، د شذونه ښار یې ونيوی، د وخت له ضیع کیدو پرته یې د استجه ښار ته مخه کړه چې دلته د لښکر پاتي شونې را ټول شوي وو او دا ښار یې محاصره کړ.

طارق چې د قوط د قووت په اوبه کیدو باوري شو نو د اندلس پر مرکز طلیطله یې د برید پلان جوړ، هغه مهال چې طارق د طلیطلې خواته روان و، د مغیث رومي په نوم یې یوه مجاهد ته اووه سوه کسان سپاره مجاهدین ور کړل او له استجه یې د قرطبې لور ته ولېږه او په خپله یې پر طلیطله برید وکړ.

مغیث ښار ته نژدې واړول او له هغه ځای یې هڅه وکړه چې ښار ته لار پیدا کړي، اخر په دیوال کې د سوریانو له امله مسلمانان د ښار پر فتحه کولو وتوانیدل او د ښار حاکم له پوځ سره یوځای یوې کلیسا ته پنا یووړه چې له ښاره بهر وه او د شنت اجلح په نوم یادیده، مسلمانانو هغوی محاصره کړل، حاکم چې له ځان پر

^{۱۷} دولة الاسلام في الاندلس: ۴۵/۱.

دفاع ونه توانيد نو طليطلې ته يې د تيبنتې هڅه وکړه خو د مغیث په لاس ورغی او پاته پوځ له يوې مخې له منځه يووړل شو.^{۱۸}

طارق د اندلس پلازمینې ته ورغی خو له پوځه خالي وه، حاکم يې يوه بل ښار ته تېښته کړې وه او ښار کې يوازې يهود پاته وو چې مسلمانانو په نورو ځايونو کې هم ښه معامله ورسره کړې وه او دوی هم ژمنه کوله چې له ښارونو به له مسلمانانو سره يوځای دفاع کوي ځکه دوی له پخواني حاکم څخه ښې خاطرې نه درلودې، د څو ښارونو تر فتحې وروسته طارق د ژمي تيروولو لپاره بيرته طليطلې راغی چې ځينې مورخين وايي نه په ژمي کې يې هم فتوحاتو ته دوام ور کړ البته د هغه ځای هوا ته په کتو سخته معلومېږي.

د ۹۳ کال په رمضان کې موسی بن نصير هم له خپل ۱۸ زره کسيز لښکر سره اندلس ته راغی، ځکه له طارق سره لښکر کم راغلی و او يو څه کسان يې زخميان او شهيدان هم شول، نو د دې لپاره چې د اندلس فتح ژر بشپړه شي موسی رحمه الله هم له ستر عربي لښکر سره د طارق تر تنگي راتير شو او له خپل لښکر څخه ۲۰ ډلې جوړې کړې چې گڼو ساحو ته يې ولېږلې، دوی ډلې يې له خان سره وساتلې او يوه بله ډله يې خپل زوی عبد العزيز ته ورکړه، په ځينو ځايونو کې مقاومت وشو په ځينو نورو کې دښمن فرار وکړ، په ۹۴ کې موسی طليطلې ته راغی طارق يې هرکلي ته ور ووت، له دې ځايه يې خليفه وليد بن عبدالملک ته استازی ولېږه او په پسرلي کې دواړه مشران يوځل بيا د نويو برياو په نيت وڅوځيدل چې ان طارق د فرانسې تر البرت غرونو ورسيد، ځينې تاريخي

^{۱۸} البيان المغرب في اخبار الاندلس والمغرب: ۱۰/۲.

روایات خو لا دا ادعا هم کوي چې طارق فرانسې ته هم ننوت اما دا خبره یې له کوم تاریخي ثبوت پرته د منلو وړ نه ده.^{۱۹}

بل لور ته د موسی زوی عبد العزیز هم په دې فتوحاتو کې خپله ونډه واخیسته او گڼ ښارونه یې ونيول، په ځینو ښارونو کې یې له قومندان تدمیر سره د کلنی جزیرې پر سر سوله وکړه، دغه خبرونه چې په دمشق کې خلیفه ته ورسیدل هغه د مسلمانانو پر پوځ وډار شو او فکر یې وکړ چې دومره زیات د دښمن په سیمه کې تگ له خطرونو خالي نه وي، نو یې موسی ته استازی ولېږه چې نور پرمختگ ودروي او ده ته ورشي، خو په ورتگ کې تر لیر ځنډ وروسته یې بل استازی ولېږه او د سمدستي ورتگ غوښتنه یې کړې وه، اشبیلیه یې جبل طارق او تنگي ته د نژدېوالي له امله د اندلس پلازمینه وټاکله.

موسی د ۹۵ هـ په ذی الحجه کې له اندلسه روان شو، خورا زیاتې شمیر غنایم، بندیان او گران بیه هدیې ورسره وې، د سرچینو په وینا چې فلسطین ته د ورتلو مهال د خلیفه ورور امیر سلیمان بن عبدالملک ترې وغوښتل چې یو څه وخت انتظار وکړي څو خلیفه وفات شي او دا هر څه د هغه په حساب کې شمار شي، نو به د فتحې شرف ده ته وگرزي، خو موسی ورسره ونه منله او دمشق ته یې خپل سفر جاري وساته، خو خلیفه د امر د نه پر ځای کولو له امله ورته غوسه و، په لنډ وخت کې خلیفه وفات او ځای یې سلیمان ونيوی چې هغه موسی بن نصیر ته د نامعلومو عواملو له امله درنه سزا ورکړه البته وروسته یې اړیکې سره ښې شوې، موسی په ۹۷ یا ۹۸ هـ کې وفات شو او دمشق ته تر راتلو وروسته د طارق بن زیاد

---

^{۱۹} تاریخ العرب...: ۲۸ تر ۴۳.

هيڅ درك نه دی لگیدلی چې هغه پر کومه ولاړ یا یې کومه دنده واخیسته، خو دې دواړو مشرانو په څلور کاله کې هغه څه وکړل چې ټول امت یې حیران کړ.^{۲۰}

په اندلس کې د مسلمانانو لومړنی اشتباه:

موسی د خلیفه د غوښتلو له کبله ټوله هسپانیه فتحه نه کړه، زوی یې لنډ وخت دلته حکومت وکړ او شمالي ختیځې او لویديځې سیمې یې تر کامل کنټرول لاندې نه وې، د والیانو یو په بل پسې راتگ د دې سبب شو چې په شمال لویديځ کې د جلیقیه په نوم سیمه چې یاغیانو پنا پکې اخیستې وه او دلته یې مسلمانانو ته سرخوړی جوړاوه خاصه توجو ونه وکړې، دا سیمه ډېره وپرونکې او غرنۍ وه چې د مسلمانانو لښکرو زړه نه ښه کاوه چې پکې وردننه شي، عربي تاریخونه د بلاى په نوم د یوه کس نوم یادوي چې د دې باغیانو مشري یې کوله او په دې سیمه کې یې خپل مرکز جوړ کړی و. دغه کسان په لومړي سر کې لیر و، د وخت په تیریدو سره یې شمېر زیاتیده او نور اندلس ته یې خطر هم ډېریده چې اخر هم اندلس ته له دې ځایه خطر متوجې شو او مسلمانانو گټلې سیمه بیرته له لاسه ورکړه.

په اندلس کې د عنبسه بن سُحیم الکلبی او عقبه بن الحجاج السلولي د الایتونو مهال هغوی دغه خطر ته متوجې شول، پر دې سیمه یې بریدونه وکړل او کونښنې یې کاوه چې د باغیانو له وجوده یې پاکه کړې مگر په دې کار کې بریالي نه شول.

د البرت غرونو یا غربي ساحل لورته د کنټبریه په غرونو کې یوه بله ډله هم وه چې په اندلس کې د مسلمانانو له شتون سره مخالف وو، په پیل کې یې د دغو غرونو

---

^{۲۰} یاد کتاب: ۴۳ تر ۴۶.

په شرقي برخه کې خپل تجمعات متمرکز کړل، په دغه لور کې يې د مشر-نوم عربي تاريخونو بڼه ياد کړې دی چې د حکومت نوم يې کنټريه راوړی. په لومړي سر کې يې خاص اهميت نه درلود، خو وروسته يې خپل ارزښت زيات کړ، د بڼه زوی الفونسو اول چې کله د بلای له لور سره واده وکړ نو په اندلس کې د مسلمانانو لپاره د ستر خطر بنسټ کينودل شو. د يوسف بن عبد الرحمن الفهري د ولايت مهال د بشکنس سيمې مقاومت ډېر شوی و، ممکن په جليقيه کې د بلای د ډلې مقاومت پر نورو سيمو باندې هم اثر کړی وي چې هغوی هم خپل مقاومت ته زور ورکړ.

د خليفه عمر بن عبد العزيز رحمه الله په زمانه کې سمح بن مالک خولاني (۱۰۰ تر ۱۰۲ هـ) د اندلس والي شو، هغه په اندلس کې د مسلمانانو قواوې متحدې کړې او پر نژدې ياغي حکومتونو يې حمله وکړه چې په لومړي سر کې بريالی و، خو د طولوشه ښار په محاصره کې دښمن پر هغه له بهره برید وکړ او د ده په شمول زيات مسلمانان هم شهيدان شول، عبد الرحمن الغافقي په تکليف وتوانیده چې د مسلمانانو د لښکر پاته کسان اربونه ته ورسوي. دغې ماتې د نورو سيمو خلکو ته هم زړه ورکړ چې د مسلمانانو پر ضد سر اوچت کړي او کړي تر ونونه مات کړي.

يو بل مشکل چې مسلمانانو په نورو سيمو کې هم ورسره مخ شول، هغه د عربي قبيلو خپل منځي اختلافات وو چې نه يوازې يې په اندلس کې د مسلمانانو قوت اوبه کړ بلکې په ډېری هغو سيمو کې چې د مسلمانانو اولنيو کسانو فتحه کړې وې دوی په همدې ډول بيرته وبايللي.^{۲۱}

---

^{۲۱} تاريخ العرب... له ۴۷ تر ۵۲، دولة الاسلام...: ۵۵/۱.

د بلاط الشهداء ستره جگړه او د مسلمانانو پریکنده ماتې:

د عبد الرحمن الغافقي په مشرې د مسلمانانو یو ستر لښکر چې شمېر یې دقیق معلوم نه دی خو په تخمینی توګه شاوخوا اویا یا اتیا زرو ته رسېږي، پر فرانسه برید وکړ. په دې وخت کې فرانسویانو د واک پر سره شخړه وه، د کارل مارتل په نوم یوه کس یې زیاتره سیمې نیولې وې او ځان یې د واک وړ باله او جنوب کې یې الدوق اودو بله پاچاهي جوړه کړې وه چې د مسلمانانو له برید سره مخ شو. هغه مهال چې د فرانسي جنوبي سیمه د مسلمانانو تر سخت ګواښ لاندې وه او د الدوق پاچاهي مسلمانانو لاندې کوله کارل مارتل د مسلمانانو د ملاقات لپاره په چمتوالي بوخت و.

د عبد الرحمن په مشرې د مسلمانانو لښکرو د الدوق پاچاهي درې وړې کړه او د هغه لښکرې یې سره وپاشلې، ټوله پاچاهي یې د مسلمانانو په لاس کې پریښوده او د خپل مخالف پاچا کارل مارتل لمنې ته یې ځان ور واچاوه چې د مسلمانانو له جلاخې یې خوندي کړي. کارل مارتل چې وړاندې یې لا د مسلمانانو مقابلې ته ځان چمتو کاوه دا یې مناسب وخت وبله.

مسلمانان د مروج نهر اللوار جنوبي برخې ته رسیدلي وو چې درې ښاخونه یې سره بیلیدل همدلته د فرانسي تازه دمه لښکرې د هغوی مقابلې ته راوړاندې شوې. مسلمانان یوه لور ته له ډېره وخته په جگړه جگړه تر دې ځایه راغلي وو، بل لور ته یې د فرانسي د دې تازه دمه ځواک هیڅ اندازه نه وه لګولې، لوار ته په راتلو عبد الرحمن الغافقي غوښتل چې تر سیند ورت تیر شي او پر هغوی برید وکړي چې د کارل مارتل له ستر سپاره لښکر سره مخ شو له دې امله اړ شو چې د تور او بواتیه ښارونو ترمنځ پرته سیمې ته را شاته شي او کارل د تور ښار له غربي لوري پر لوار لښکر راتیر کړ او مسلمانانو ته یې په څو کیلو مترې کې واړول.

د مسلمانانو له ستړیا او پردې وطن سره یو بل مشکل د هغو غنیمتونو و چې دوی په جنوبي فرانسه کې تر لاسه کړي وو او په دې سره یې ځانونو ته نه یوازې د حمل و نقل مهال ستوماني جوړه کړې وه، بلکې د ساتنې له امله یې پریشانې هم وو چې لښکر به هر وخت د دې غنایمو ساتنه کوله. له بله پلوه د مسلمانانو شمېر هم تر خپل لومړي شمېر کم شوی وو، ځکه چې د شهیدانو او زخمیانو ترڅنګ یې ځینې ډلې په نیول شویو بناړونو کې د ساتنې لپاره پرې ایښي وې.

د ۱۱۴ هـ د شعبان په وروستیو کې چې د ۷۳۲ م د اکتوبر ۱۲ یا ۱۳ نیټه کیده د دواړو لښکرو ترمنځ وړې وړې نښتې پیل شوې چې اووه یا اته ورځې همدې ډول جگړې دوام در لود او په نهمه ورځ عمومي جگړه ونښته، ټوله ورځ جگړه وشوه او د شپې په داخلیدو هم ونه دریده، د سهار په راختو بیا جگړه پیل شوه، نژدې وه چې فرانسویان په جگړه کې ماته وخوري خو په دې وخت کې یوې اوازې د مسلمانانو صفونه او لیکې سره گډوډې کړې، یو ناڅاپه اواز شوه چې د فرانسویانو یوه ډله د غنایمو معسکر ته ننوتې ده او په دې سره د لومړیو لیکو لویه برخه مجاهدین د غنایمو د ساتنې لپاره د شا صفونو ته ولاړل، دې گډوډۍ د مسلمانانو حالت بدل کړ او عبد الرحمن د نظم د برقراره کولو لپاره دلته او هلته منډې وهلې چې د دښمن یو غشی پر برابر شو او د جنگ په میدان کې له اسه ولوید او شهید شو. په دې سره د مسلمانانو په لښکر کې ویره خپره شوه او د لښکر نظم سره خراب شو، ورسره هممهاله دښمن هم فشار زیات کړ او زیات شمېر مسلمانان یې شهیدان کړل، له دې سره مسلمانانو مقاومت وکړ خو د شپې تیاره خپره شوه، دواړه لښکر یو له بل سره بیل شول چې د اکتوبر ۲۱ تاریخ او د روزې لومړۍ لسيزه پیل شوې وه. د مسلمانانو مشرانو تر خپل منځي مشورې وروسته وپیله چې د بریا چانس مو تیر شو، نو ځکه یې په شپه کې شاتګ وکړ، خپل مرکز یې همداسې له غنایمو ډک دښمن ته پرېښود او دوی خپل شاته

سیمو ته را شاته شول. سهار کارل او پخواني دښمن خو اوسني دوست اودو د مسلمانانو په معسکر کې خاموشي حس کړه، په ډېر احتیاط ورته را مخته شول چې یوازې ځینې زخمیان یې پیدا کړل، د هغوی تر وژلو وروسته یې غنايم واخیستل او د مسلمانانو د تعقیب پر ځای یې همدا بریا کافي وبلله او بیرته د خپل مرکز لور ته ستانه شول.

دا چې په دې جگړه کې څومره مسلمانان او څومره یې د مقابل لوري کسان وژل شوي دي؟ دقیقه نه شي معلومیدای، البته د جگړې شدت او زیاتې مودې ته په کتو ویلای شو چې مړي به زیات شوي وي او ممکن د مسلمانانو ځاني زیان ځکه زیات وي چې د مشر په شهادت یې نظم خراب شو او په عیني حال کې یې مورال هم د پخوا په شان پاته نه شو، له دې سره دښمن د هغوی په دې حالت پوه شو او فشار یې پر زیات کړ چې په دې وخت کې د مسلمانانو گډوډي د هغوی زیان زیات کړي. دلته د مسلمانانو او غریبانو روایات دي چې یو یې هم له اعتدال څخه کار نه اخلي، د غریبانو ځینو روایاتو د مسلمانانو د مړو شمېر ۷۵۳۰۰ کسان ښودلی دی په داسې حال کې چې د مقابل لوري زیان یې یوازې ۱۵۰۰ ښودلی.

دا حتمي خبره ده چې د مسلمانانو شهیدان به زیات شوي وي، مگر په هغه کچه نه دي شوي چې ځینې تاریخونو یې یادونه کړې ده. دلیل یې خپله د همدې جنگ له جریانې تر لاسه کیدلای شي، مسلمانانو په هغه ورځ چې خپل مشر یې شهید شو بیا هم تر مابنماه یې مقابله وکړه او د شپې په تیاره کې یې لښکر شاته کړ، دویم دا چې دښمن د هغوی په تعقیب پسې سهار نه دی ورغلی، که د مسلمانانو قوت تر هغه اندازې کم شوی وای چې ځینو تاریخونو یې یادونه کړې ده نو د یو مخیزې له منځه وړنې لپاره یې دښمن ولې د تعقیب نه کاوه؟ بسته

ورځ د يوه لوی لښکر مخه نیول او بیا یې په تعقیب پسې نه ورتگځ خپله د دې دلیل دی چې زیات مسلمانان شهیدان شوي دي مگر د لښکر لویه برخه بیا هم موجوده وه چې د ځان ساتنې لپاره یې هر کار کولای شوی، له دې امله دښمن د جنگ له میدانه د مسلمانانو شاتگک بس وباله او په تعقیب پسې یې نه دي ورغلي.^{۲۲} دا یقیني خبره ده چې که په دې جگړه کې مسلمانانو ماته نه وای خوړلې نو د اروپا لویه برخه به د مسلمانانو تر سلطې لاندې راتله خو دغې جگړې د اروپا برخلیک بدل کړ او په دې خبره اروپایي مورخین هم اقرار کوي.

د اندلس پر خاوره اموي خلافت:

تر هغه وروسته چې په اسيا کې د امويانو خلافت د عباسيانو په لاس په ۱۳۲هـ کې رانسکور شو، د هشام بن عبد الملک يو لمسی عبد الرحمن بن معاويه بن هشام الداخل صقر قریش له اسيا تښتته وکړه او اروپا ته په تلو یې هلته د امويانو خلافت جوړ کړ. پر دغه سیمه به مخکې د امويانو والیانو د دوی په نوم حکومت کاوه، کله چې خلافت په اسيا او افريقا کې له منځه ولاړ نو دغه سیمه یې د وروستي مورچل په توگه وساتله او عبد الرحمن الداخل پرې د امويانو خلافت جوړ کړ.

عبد الرحمن د ۱۱۳هـ ۷۳۱م مهال د شام په دیر حنین یا تدمر سیمه کې پیدا شوی دی، مور یې له بربر قبیلې سره تړاو لري، پلار یې د خلافت د کورنۍ يو ځوان و چې په ځواني کې د ۱۱۸هـ ۷۳۶م مهال وفات شو او د هغه پلار هشام بن عبد الملک یې د اولادونو پالنه وکړه.

عبد الرحمن هغه مهال چې عباسيانو یې پر کورنۍ چا په وهله په ښکار پسې وتلی و، کله چې خبر شو پر خپله مخه ولاړ، تر ډېر تکلیف وروسته فلسطین ته

^{۲۲} دولة الاسلام في الاندلس: ۱ / ۹۲ - ۱۱۱.

ورسید، هلته یې غلام بدر او د خور ازاد شوی غلام سالم ابو شجاع هم وررسیدل، ابو شجاع په دې سیمه کې شناخت درلود، په افریقا او اندلس کې یې له موسی بن نصیر سره وخت تیر کړی و، عبد الرحمن مصر-ته ولاړ او هغه له ځایه د افریقا اوسني تونس ته ورسید، تر دا مهاله لا د عباسیانو واک دې ځای ته نه وو رسیدلی چې د اموي کورنۍ نورو امیرانو هم دې لور ته پنا راوړه. د دې ځای امیر عبد الرحمن بن حبیب الفهري غوښتل چې اموي امیران یا مړه یا هم ژوندي ونیسي خو عبد الرحمن فرار وکړ او د بربر قبایلو ته یې پنا ور وړه.

عبد الرحمن په شمالي افریقا کې له یوه ځایه بل ته نقلیده او پنځه کاله یې دلته په همدې بڼه تیر کړل، لومړی د بربر قبیلې له مکناسه پښې سره اوسیده، بیا د خپلو ماماگانو قبیلې نفزه ته ترې ولاړ، دلته په پاته کیدا یې د نورو بربر قبیلو ملاتړ هم تر لاسه کړ، د مغیله قبیلې سره د اوسیدنې مهال یې هغوی ډېر خیال وساته او ابو قره یا ابن قره د ده د اقامې مهال هغه پټ وساته چې زیان ورته ونه رسېږي.

اندلس ته د تیریدلو فکر:

عبد الرحمن د طنجه ساحل ته نژدې په مغیله قبیلې کې اوسیده، د خلافت د کورنۍ سره د اړیکو له امله هغه په اندلس کې له حالاتو خبر و، بیا یې د خور ازاد شوی غلام سالم هم د دې سترې سیمې په اړه خبرې ورته کولې او په شمالي افریقا کې د هستوګنې مهال یې د اندلس د ګلوډی خبرونه تر لاسه کول.

له ۱۳۰هـ وروسته په اندلس کې د صمیل بن حاتم الکلابي او یوسف بن عبد الرحمن الفهري خپل سری حکومت و چې له نورو عربي قبایلو سره په جنجال کښیوتی و.

په اندلس کې د امويانو موالي هم موجود وو، دوی له اموي کورنۍ سره ښې اړیکې درلودې، د دې مواليانو مشر ابو الحجاج يوسف بن بخت په جيان کې د مواليانو مشر و، همداشان يې ابو عثمان عبيد الله بن عثمان او عبد الله بن خالد هم د مواليو مشران وو، دوی نه يوازې په خپلو خلکو کې محبوبيت درلود بلکې د ښه ثروت او ځمکو خاوندان هم وو.

عبد الرحمن د صميل او لاس پوڅي والي يوسف فهري مشغولتيا د ځان لپاره په گټه وبلله او له دې درې مشرانو سره يې د خپل غلام بدر په وسيله اړيکه ونيوه، هغوی تر خپل منځ مشوره وکړه او دا خبره يې سره پخه کړه چې عبد الرحمن الداخل پر دوی حق لري چې ملاتړ يې وکړي، ځکه هغه خپل وروستي سخت حالات دوی ته په تفصيل بيان کړي وو، له دوی يې مرسته طلب کړې وه او خپل پخواني احسانونه يې ورته ياد کړي وو چې له ده سره بايد په دې سختو شرايطو کې مرسته وکړي. دوی غوښتل له صميل سره هم مشوره وکړي ځکه هغه هم ددې سيمې له مشرانو څخه و او له دوی سره يې اړيکې بدې نه وې. دوی په ډېره سخته موکه پيدا کړه چې صميل ته خپله خبره وکړي، هغه په لومړي سره کې خبره تايد کړه البته وروسته يې فکر وکړ چې د الداخل په راتلو د ده او کورنۍ قدرت يې ختمېږي نو يې فکر بدل کړ او هغوی يې وډار کړل چې الداخل که راشي زه جنگ ورسره کوم او د هغه راتگ زموږ لپاره د خطر زنگ دی، او که يوازې د پنا لپاره راځي بيا پروا نه کوي او دی يې ملاتړی دی، خو امارت يې نه قبلوي. له دې درو مشرانو سره د عبد الرحمن غلام په ۱۳۶هـ کې اړيکه نيولې وه.

له صميل څخه تر ناهيلي وروسته دې درو مشرانو د هغه مخالف لوري ته مخه کړه، له هغو يمنيانو سره يې اړيکه ونيوه چې صميل يې مشر وړ وژلی و، هغوی د

خپل انتقام لپاره هم د اوبو ځگک ته لاس ور اچاوه سمدستي يې له دې درو مشرانو سره د هغوی خبره ومنله او د عبد الرحمن پر راتگ ورسره سلا شول.

کله چې يوسف او صميل په سرقسطه کې د خپلو مخالفانو په ټکولو بوخت وو، دوی دا مهال د الداخل د رابلو مناسب فرصت وباله او هغه ته يې پنځه سوه ديناره ور ولېږل چې د ده پر ميلمه پاله قبيله يې وويشي او د ده مشکلات په حل کړي، نو د ۱۳۸ په ربيع الثاني کې هغه د منکب په بندرگاه کې اندلس ته راغی چې د مريه او ماله بنارونو ترمنځ وه. دلته يې پلويانو او هغو درو مشرانو تود هرکلی وکړ، لومړی د ابن خالد منزل ته ولاړ، بيا هغه له ځايه د ابن عثمان کلي ته ولاړ چې په طرشه کې پروت و.

يوسف فهري چې په دې چاره خبر شو، نو د بیره حاکم ته يې وليکل چې هغه ونيسي، خو په دې وخت کې د هغه پر شاوخوا زيات کسان راټول شوي وو نو د نيولو چانس يې تير شوی و. په سرقسطه کې د خپلو مخالفو له ټکولو چې دی او صميل فارغ شول نو صميل غوښتل چې سمدستي د الداخل خبره خلاصه کړي، مگر يوسف دې ته تيار نه و، بل لور ته د الداخل پلويانو اوازه گڼه کړه چې هغه يوازې دلته د سرخوندي کولو لپاره راغلی دی نه د امارت په لټه، د يوسف په لښکر کې هم غوغا گڼه وه او نه يې غوښتل چې د الداخل پر وړاندې کوم اقدام وکړي، له دې سره ژمی شو، بارانانونه او سره هوا هم بل خنډ شو، له دې امله يوسف لښکر ته امر وکړ چې قرطبې ته ولاړ شي او د الداخل کار وځنډوي. په دې توگه الداخل سمدستي له خطر څخه وژغورل شو.

د ۱۳۸ هـ د کوچني اختر خطبه د لومړي ځل لپاره د اردن د پوځ د مشر په غوښتنه په ريه ښار کې د الداخل په نوم وويل شوه او د يوسف نوم ايسته شو.

په الریه کې یې شل ورځې تیرې کړې، د بربر قبیلې له مشر- عبد الرحمن بن عوسجه یې ملاتړ وغوښت چې هغه یې ملاتړ وکړ او څلور سوه بربري کسان یې د عبد الرحمن الداخلملاتړ ته ولېږل چې دا موالی اصلا د یزید بن عبد الملک بلل کیدل او اوس د عبدالرحمن په ولاء کې راغلل. یمنیانو او بربریانو د خپلو راتلونکو گټو په خاطر له عبد الرحمن سره لاس یو کړ او د هغه تر مشرۍ لاندې یې د نظام تغیر ته زړه ښه کړ، خو داسې بربر ډلې هم وې چې له صمیل او یوسف سره یې لارې یو کړې وې، ځکه هغوی خپلې گټې د هغوی په شتون کې لیدلې.

الداخلم چې له ریه شذونه ته روانیده نو د ملاتړو شمېر یې دوه زرو ته رسیده، د بربر له مغیله قبیلې هم ښه ډېر کسان ورسره یوځای شول، د فلسطین د پوځ مشر- چې همدلته میشت و، هغه ته هر کلی ووايه، له شذونه یې خپل موالی د حمص لښکر ته چې په اشبیلیه او غربي سیمو کې میشت وو، ولېږل او له خپله مسیره یې خبر کړل، د هغوی د موافقې تر لاسه کولو وروسته عبد الرحمن الداخلم اشبیلی ته مخه کړه، اشبیلی ته په رسیدو، یمنیانو، شامیانو او د هغه ځای نورو اوسیدونکو په همېرغې ورته هر کلی ووايه چې په سر کې یې ابو الصباح یحییٰ الیحصی او حیوه بن ملامس الحضرمي وو، دوی د اطاعت قسمونه ور ته وکړل او په دې سره د الداخلم د ځواک شمېر ډېر زیات شو چې سپاره یې درې زره او گنشمېر پیاده پوځ هم ورسره ملتیا کوله. په دې وخت کې یوسف او صمیل غوښتل چې پر عبد الرحمن برید وکړي، نو د قنسرین او بیره پوځ یې له ځان سره واخیست د هغه لور ته یې حرکت وکړ، الداخلم چې یې په اراده خبر شو، له اشبیلی یې د قرطبې لور ته کوچ وکړ، صمیل چې د هغه په اراده خبر شو بیرته وگرزید او د قرطبې د ساتنې لپاره یې گړندی تگ کاوه، په دې وخت کې د دوی دواړو پوځونو ترمنځ

یوازې یو نهر مانع و چې یو پوځ یې یوه لورته او بل یې بل لور ته د قرطبې پرخوا روان وو.

د مصادري جگړه او قرطبې ته د عبد الرحمن دخول:

د نهر اوبه په دې وخت کې زیاتې وې، نو یوه لوري هم پر بل د برید تکل نه شواى کولای، الداخلى غوښتل تر یوسف وړاندې قرطبې ته ولاړ شي، نو یوځای یې اور بل کړ چې مقابل لوری فکر وکړي دوی کوچ نه دی کړی، نو په شپه کې یې غوښتل چې کوچ وکړي او دبنمن په ځان خبر نه کړي، اما یوسف او صمیل یې ناڅاپي حرکت ته متوجې شول او الداخلى قرطبې ته په ننوتلو کې ناکام شو. نو که به یو لښکر تگ کاوه بل هم مجبور و، که به هغه پړاو کاوه بل هم اړ و، ان تر دې چې په مصادره کې نومي ځای کې د یوسف لښکر قرطبې ته نژدې پړاو وکړ او د عبد الرحمن مقابلې ته یې تیارې وکړه.

دواړو ډلو درې ورځې انتظار وکړ چې د نهر اوبه یوڅه کنښته شي، د ذی الحجې له شپږم تاریخ دوشنبې څخه تر پنځم د پنجشنبې تر ورځې د ۱۳۸ هـ کال انتظار وشو. په دې وخت کې عبد الرحمن پر دوو کارونو فوکس وکړ: یو دا چې د پوځ ترتیبات او تنظیم یې خلاص کړل، پر لښکر یې مشران وټاکل، دویم یې په دې اړه فکر وکړ چې څنگه وکولای شي دوی د دبنمن لور ته ور تیر شي او هغوی له نهره د تیریدلو پر مهال غرض په ونه لري.

د عبد الرحمن بن نعیم الکلبی په نوم یو کس یې د شامیانو پر اس سپرې ډله مشر کړ، د یمینانو د پیاده گروپ مشر یې بلوهه اللخمي تعین کړ، د عاصم بن مسلم الثقفي په نوم یو کس یې د بربر او بني امیه پر پیاده گانو مشر کړ، د بني امیه پر اس سپره ډله یې حیب بن عبد الملک القرشي مشر وټاکه، د بربر د اس سپرو

کسانو مشري يې ابراهيم بن شجره البرنسي ته ورکړه، په اخير کې يې د ټول پوځ مشري د مواليو يوه مشر ابو عثمان عبید الله بن عثمان ته وسپارله او يو لوی بيرغ يې ورکړ.

د دويم مشکل د حل لپاره عبد الرحمن له يوسف فهري سره په تماس کې شو، له هغه څخه يې يوې روغې جوړې ته د رسيدلو لپاره د خبرو اترو غوښتنه وکړه، يو پلاوی يې د يوسف لورته ولېږه چې خبرې پيل کړي او د هغه د پخوانيو شرطونو منلو ته يې ځان چمتو وښود. هيله يې اصلا دا وه چې يوسف د ده د لښکر د تيريدو مهال کوم نظامي عمليات ونه کړي او هغه ته يې فکر وکړ چې د خبرو مهال بايد دواړه لښکرې سره نژدې وي چې خبرې ژر مخته ولاړې شي، په دې بانه يې ځان ور تير کړ او يوسف يې خطا کړ، هغه پر لښکر هيڅ برید ونه کړ او پسونه و غوايي يې هم د ميلمستيا لپاره ور ولېږل، شپه يې په ارامه فضا کې تيره کړه او په دا سبا يې د جگړې لپاره چمتوالی وکړ چې د يوسف لښکر هيڅ تيار نه و، د ۱۳۸ کال د جمعې په ورځ يې په داسې حال کې د يوسف پر لښکر برید وکړ چې هغه بالکل ناخبره و، له هر ډول نظامي تياري پرته د جنگ ميدان ته کښته شو، درې کسانو يې د پياده پوځ مشري واخيسته چې کنانه بن کنانه، جوشن بن صميل او عبد الله بن يوسف الفهري وو، د شاميانو اس سپره ډله يې علي بن عبید الکلابي ته ورکړه، د يوسف يوه ازاد شوي غلام خالد سودي د يوسف د موالی او له بربر قبيلې د دوستانو مشري ته اوږه ورکړه.

مصاره ته نژدې جگړه پيل شوه، دا ډېره لنډه وه، د الداخل سپرو پر زړه او راسته اړخ هجوم ور وور، په لنډ وخت کې د جگړې له ميدانه خالد سودي او له بربريانو و د يوسف له مواليو جوړ لښکر يې پښې سپکې کړې، د پياده پوځ درې مشران ووژل شول، د چپ اړخ سرلښکر عبید بن علي الکلابي هڅه وکړه چې

خپل دريځ ثابت وساتي خو د عبد الرحمن د سپرو په وړاندې يې ځان نه شواى ټينگولای، نو له ډېرو کسانو سره يوځای ووژل، په دې وخت کې صميل او يوسف ته له تينبتي پرته بله لار نه وه، يوسف الفهري هڅه وکړه چې قرطبي ته داخل شي، خو د بربريانو يوه مشر له دې منعه کړ نو مجبور شو چې طليطلې يا بیره ته پنا يوسي.

تر بريا وروسته عبد الرحمن قرطبي ته داخل شو، د جمعې لمونځ يې په جامع جومات کې ادا کړ او همدلته خلکو له هغه سره بيعت وکړ. په همدې وخت کې د الداخل د لښکر ځينو کسانو د صميل او يوسف له هستوگنځيو چور تالان وکړ، د زرگونو دينارو پراته صندوقونه يې يووړل، الداخل چې په دې چورتالان خبر شو امر يې وکړ چې بند يې کړي او تالا شوي شيان خپلو مالکانو ته وسپاري، نو د يمنيانو کمعقلانو هغه د قريشو په تعصب ملامت کړ، اما هوبنيارو مشرانو يې خبره تاييد کړه، د هغه امر يې ومانه که څه هم په زړه کې يې له ده څخه خپگان پيدا شو. يمنيانو اصلا له يوسف او صميل څخه ځانونه بېغمه کول، تر دې ارمان وروسته يې ځانو ته ښې ونډې غوښتې چې په دې سره يې د عبد الرحمن پر شخصيت خطا شوي وو، نو خپلې خطا ته تر پام کيدو وروسته يې غوښتل چې د هغه خلاف انقلاب وکړي، په دې مشرانو کې د اندلس د لويديځې برخې مشر- ابو الصباح اليحصبي وړاندې و، چې الداخل ته معامله رسوا شوه او د ځان ساتنې لپاره يې ژر امنيتي تدابير ونيول. د پوليسو يوه ټولۍ يې پر خپله شاوخوا وگومارله، مشري يې عبد الرحمن بن نعيم الكلبي ته ورکړه چې د قضاعه قبيلې و او دوى ته يې وفادارسي ثابته وه، دا د الداخل په حکومت کې لومړى رسمي منصب و چې يوه کس ته ورکړل شو.

تر دې بریا وروسته په اندلس کې یوځل بیا د امویانو حکومت جوړ شو، عبد الرحمن د جمعې په ورځ چې د ذي الحجې لسمه نیټه کیده د ۱۳۸هـ کال چې له ۷۵۶م سره یې سمون درلود خپله نوې واکمني له شام څخه ډېره لرې بیا جوړه کړه. اما یوسف او صمیل ارام نه کیناستل، هغوی له مختلفو ځایونو بیا لښکر راغونډ کړ او د عبد الرحمن ټاکل شویو والیانو ته یې خطر جوړ، څو کسان یې له خپلو دندو وشړل، پر قرطبه یې د هغه په غیاب کې د زوی په وسیله حمله وکړه او چور چپاول یې وکړ، الداخل بیرته تر لاسه کړه او د یوسف زوی یې تښتې ته اړ کړ. بیرته ته یې د یوسف او صمیل مقابلې ته مخه کړه چې په بیره کې دیره وو، هغوی ته په ورتلو پوه شو چې دوی خبرې او سوله کول غواړي، ځکه د ده د مقابلې توان یې په ځان کې نه لیده، نو د بندیانو پر تبادلې، د عبد الرحمن د امیر منلو پر شرط یې داسې سوله سره وکړه چې د یوسف او صمیل په جایدادونو او ممتلكاتو به کار نه لري، د هغوی کومکيانو او ملگرو ته به عمومي عفوه کېږي نو به پر اندلس د امیر عبد الرحمن الداخل امارت وي چې دوی به یې هم مني، د وضعې د قراریدو د تضمین په خاطر یې د یوسف دوه زامن د برمه وو په توگه له ځان سره وساتل او په ۱۴۰ هـ کې له هغوی سره سوله وشوه او عبد الرحمن تر سرگردانیو وروسته یوځل بیا د اموي خلافت بنسټ کېښود.^{۳۳}

البته الداخل خپل حکومت ته د خلافت نوم نه دی ورکړی، په لومړي سر کې یې خطبه هم د عباسي خلیفه ابو جعفر المنصور په نوم ویله، تر لس میاشتې وروسته، یې د عبد الملک بن عمر المرواني په مشوره د هغه نوم له خطبې ایسته کړ، تر دې وروسته یې هم ځان خلیفه اعلان نه کړ، بلکې ابن الخلفاء یې ځان ته غوره کړ، ده فکر کاوه چې خلافت په یوه وخت کې دوه نه وي، او له هر چا سره چې د حجاز، شام او عراق واکمني وي هغه اصل خلیفه او د امیر المومنین لقب

^{۳۳} تاریخ العرب...: ۹۱-۱۰۲

مستحق دی. حالات همداسې پاته وو، د الداخل اولادې واک میراثي کړ، د درېیم عبد الرحمن تر راتگ وروسته هغه په ۳۱۶هـ کې اموي خلافت اعلان کړ. عبد الرحمن الاول له ۱۳۸ څخه تر ۱۷۲هـ واکمني کړې ده چې ټوله موده یې تقریبا ۳۴ کاله کېږي. ورپسې یې زوی هشام اول واکمن شو، چې له ۱۷۲ تر ۱۸۰هـ واکمن و او اته کاله یې واک وچلاوه. بیا حکم اول واک ته ورسید چې له ۱۸۰ تر ۲۰۶هـ په واک کې پاته شو د واک موده یې ۲۶ کاله کېږي. ورپسې عبد الرحمن الثاني یا اوسط واک ته ورسید چې له ۲۰۶ تر ۲۳۸ په واک کې پاته شو د واک موده یې ۳۲ کاله کېږي. بیا محمد اول واک ته ورسید چې له ۲۳۸ څخه تر ۲۷۳ یې واک وچلاوه، د واک موده یې ۳۵ کاله کېږي. منذر بن محمد ورپسې واک ته ورسید چې له ۲۷۳ بیا تر ۲۷۵ یې د واک موده وه چې دوه کاله کېږي. تر ده وروسته عبد الله بن محمد امیر شو، دی له ۲۷۵ تر ۳۰۰هـ په واک کې پاته شو د واک موده یې ۲۵ کاله کېږي. تر ده وروسته محمد د عبد الرحمن ناصر پلار واک ته ورسید چې د یادولو وړ موده یې کار نه دی کړی، تر ده وروسته عبد الرحمن الثالث (الناصر) واک ته ورسید له ۳۰۰ څخه تر ۳۵۰ کاله یې حکومت کړی چې همدغه د امویانو خلافت په اندلس کې د ۳۱۶هـ مهال اعلان کړ. په دې سره د امویانو د امیریت دوره پای مومي او د خلافت عهد یې پیلېږي. په دې وخت کې فاطمیانو له عباسي خلافت څخه جلا د بل خلافت اعلان وکړ، عباسي خلافت کې فارسي او نور عجمي عناصر داخل شوي وو او هغه اصل قرشیت ته یې صدمه د واک په تر لاسه کولو رسولې وه او د عبد الرحمن الثالث اداري او عسکري خدماتو ته په کتو د اندلس خلکو د خلیفه د لقب مستحق وباله، نو ځکه ده په خپل وخت کې د امویانو خلافت په اندلس کې اعلان کړ.

د ناصر تر مړینې وروسته د هغه زوی حکم ثاني چې المستنصر بالله لقب یې و، د خلافت چارې په لاس کې ونیوې، ده له ۳۵۰ څخه تر ۳۶۶هـ خلافت وکړ، په

دې وخت کې يې عمر ۴۸ کلونو ته رسيدلی و. د خلافت په چارو کې يې د خپل پلار تگلاره مخته وړه. د ده په وخت کې له بر او بحر څخه پر مسلمانانو بريدونه وشول خو حکم يې په کلکه دفاع وکړه او په شمال کې موکې ته پټ دښمنان يې له ډاره سولې او د امن ژوند ته اړ کړل چې له ده سره يې د سولې او نه جنگ تړونونه وکړل.

حکم مستنصر بالله ډېر ښه خلافت وکړ، د ده وخت د اندلس د خلکو لپاره يو زرین چانس و، نوموړی عالم، فقيه، په انسابو خبر، د تاريخ عالم او گنشمېر نور صفات يې در لودل چې په همدې سره د ده په وخت کې علوم وغوړيدل، له بغداد او نوور ځايونو يې کتابونه اندلس ته وړل او دلته د علم لپاره په چټکي کار کيده. مشهورو علماؤ ته يې احوال ور کاوه چې د هغوی د تالیفاتو لومړنی نسخې هغه ته ور کړي او په دې سره يې د اموي خلافت په کتابتون کې زرگونه ټوکه کتابونه راغونډ کړي وو؛ ابن حزم په دې اړه وايي: د هغو فهرستونو شمېر چې د کتابونو نومونه پکې ليکلي وو، ۴۴ ته رسیده، په هر فهرست کې ۵۰ ورقې وې چې يوازې د ديوانو نومونه پکې ليکلي وو. د دې کتابتونو چارې د ده د ورور عبد العزيز له غاړې وې، د منذر په نوم ورور ته يې د قرطبي تعليمي چارې ور له غاړې کړې وې. په خپل وخت کې يې ستر علماء را جمعه کول، کتابونه يې را ټول کړل او د بې وزلو اولادونو ته يې د وړيا تعليم زمينه برابره کړه، د قرطبي پوهنتون ته يې خاصه توجه وکړه او د نړۍ مشهور علماؤ يې ورته راوبلل، ستر معاشونه او لويې ډالۍ يې ور کولې، د ده د دورې په اړه يو هسپانوی مورخ لافونتي وايي: د حکم ثاني دوره د ادب او تمدن دوره وه.

حکم د ۳۶۶ هـ مهال وفات شو او پر ځای يې زوی هشام المؤيد چې ۱۱ کاله او اته مياشتې عمر يې در لود، کېناست. له دې سره چې د خلافت لپاره د هغه وړ

ورونه موجود وو، خو ده بیا هم د خپل زوی او خلافت په حق کې ستره اشتباه وکړه، دا کار یې نه یوازې له مسلمان ملت سره جفا وه بلکې په اندلس کې یې د مسلمانانو برخلیک بدل کړ، د اموي خلافت د بده یې له منځه یووړه او واک د خلیفه پر ځای د هغه د یوه کارمند ابن ابي عامر ته په لاس ورغی چې ماشوم خلیفه د هغه په لاسونو کې لویده. په دې سره د خلیفه او خلافت یوازې نوم پاته شو او واک د امویانو له کورنۍ بلې ته نقل شو چې عامریه کورنۍ بلله کیده چې د عبد الرحمن بن ابي عامر الملقب په شنجول له مرگ سره د هغوی د کورنۍ واک هم پای ته ورسید او اندلس په یوه کورنۍ جگړه او ملوک الطوائفي کې ور دننه شو، ان د ۴۲۲هـ مهال د امویانو د بخت ستوری یومخیز پریوت او د قرطیې اهل د خلافت او اموي کورنۍ د واک پای اعلان کړ او د اندلس په زیاتره لویو ښارونو کې د هغه ځای حاکمانو له مرکز څخه خپلواکي اعلان کړه.

له دې ځایه ممکنه ده چې ووايو د اموي کورنۍ واک د حکم مستنصر په مرگ په ۳۶۶ کې پای ته ورسید او له دې نیتې د عامریه کورنۍ دور پیل شو چې له خلیفه هشام څخه یې مشروعیت واخیست او تر یوه وخته یې د هغه په نوم باندې واک هم وچلاوه. خلیفه ته نژدې محمد بن ابي عامر ځانگړی څارونکی، جعفر بن عثمان المصحفي لوی وزیر او په شمالي جبهه کې د پوځ قومندان غالب بن عبد الرحمن د هغه وصیت نافذونکي وو چې حکم مستنصر د خپل زوی هشام د ولیعهدی لپاره کړی و.

بل لور ته د په دولت کې یوه بل ستر اړخ د صقالبه وو مشرانو فائق او جوذر غوښتل چې د اموي کورنۍ یو بل وتلی شخص امیر مغیره بن عبد الرحمن الناصر د حکم مستنصر ورور د هشام پر ځای خلیفه شي خو د خلافت وحدت وساتل شي. صقالبه د خلافت په ماڼۍ کې د ښه پوره قووت خاوندان وو، هغوی غوښتل

چې د نوي خليفه پر ضد قيام وكړي، مگر ابن ابي عامر او المصحفي يې په سر يعو اجراءاتو مخه ونيوه، د هغوی انتخاب شوی خليفه مغيره يې قتل كړ او صقالبه يې په زور د خپلو غوښتنو منلو ته اړ كړل. له دې وخت څخه د ابن ابي عامر دور پيلېږي چې په ۳۶۶ كې يې د شمال لور ته د دښمن پر ضد پوځي عمليات هم وكړل او خپل نوم يې خلكو ته په ښه توگه ورو وپېژندى، ورو ورو يې له خپلې مخې هغه كسان پورته كول چې د ده د واك په لار كې خنډ وو، په دې سره يې مصحفي هم يوه ورځ زندان ته تيله كړه او هغه وروستى خنډ يې د خپل ځان په وړاندې هم له لارې ايسته كړ. مصحفي د ۳۷۲ هـ مهال د هغه په زندان كې وفات شو. مصحفي تر دې مخكې د شمالي جبهې له قومندان غالب سره د يوې دوستۍ له لارې غوښتل چې خپل پخواني مخالفتونه هير كړي او د ابن ابي عامر خلاف نوې جبهه پرانيزي، غوښتل يې د غالب لور خپل زوى محمد ته وغواړي، خو ابن ابي عامر يې په لار كې خنډ شو او د غالب لور يې د خپل ځان لپاره وغوښتله چې په دې سره يې د هغوى د اتحاد نه يوازې مخه ډب كړه بلكې غالب يې د خپل ځان په خوسر كولو د ځان متحد جوړ كړ چې ورپسې د ۳۶۷ مهال په يوه حمله كې له خپلو لښكرو سره د هغه لښكري هم له ځان سره واخيستې او په شمال كې يې گڼ فتوحات وكړل چې په راتلو يې خليفه د ذي الوزارتين لقب وركړ او هغه وظيفه يې ده ته وسپارله چې مخكې مصحفي او غالب دواړو مخته وړه او په سره ابن ابي عامر په دولت كې تر خليفه وروسته لومړنى كس بلل كیده.

ابن ابي عامر په دويم قدم كې دا كار وكړ چې د حاكم مستنصر د قواؤ پر ځاى يې ځان ته نورې لښكري جوړې كړې، په سوکه سوکه يې د خپلو باوري لښكرو شمېر زيات كړ چې ان په اندلس كې د حاكم مطلق ښه يې خپله كړه او په دې

وخت کې د هغه یوازینی سیال د هغه خپل خوسر غالب د شمالي جبهې قومندان پاته شو چې په عسکري خدماتو کې یې ښه نوم درلود.

ابن ابی عامر د هغه پر ځای بل کس چې نوم یې په اندلس کې تر هغه کم نه و، جعفر بن علی بن حمدون المعروف په ابن الاندلسي راوغوښت، د وزیر لقب یې ورکړ، له خپلو خاصو کسانو یې کړ او د حضره پوخ قومندان یې وټاکه. په دې سره د غالب بن عبد الرحمن غوسه راوپاریده، هغه پوهیده چې ابن ابی عامر یې په وړاندې دسیسه جوړوي، یوازې د هغه خپله پوهه هم نه وه، بلکې د خلیفه مور هم هغه وپاراوه چې ابن ابی عامر نه یوازې ستا په وړاندې دسیسه جوړوي بلکې خلیفه یې هم له واکه اچولی دی. خوسر خپل زوم یوې ولیمې چې په انتسه ښار کې یې جوړه کړې وه، طلب کړ، دواړه په انفرادي توګه سره کیناستل او خبرې یې وکړې، غالب د محمد بن ابی عامر د وژلو لپاره توره وکښه چې هغه په ډېر انتیکه ډول له دې حملې وژغورل شو او سمدستي خپلې پلازمینې قرطبې ته راستون شو، دلته یې خاص لښکر تیار کړی و، د غالب قومندان پر اوسیدن ځای یې برید وکړ او هغه یې ترې ونیوی، غالب له ډېرې مجبورۍ اړ شو په هسپانیه کې له شمالي دښمنانو سره لاس یو کړي، له هغوی سره یوځای یې د ابن ابی عامر خلاف په ۳۷۱هـ محرم کې جګړه وکړه، له انتسه ښار سره نژدې دواړې لښکرې یو له بل سره لاس او گریوان شوې، نژدې وه چې ابن ابی عامر ماته وخوري خو په دې وخت کې پر غالب ناڅاپه د زړه حمله راغله او هغه د جګړې په میدان کې ومړ او د ابن ابی عامر ستوری بیا هم وځلید.

د ۳۷۲هـ مهال یې خپل نژدې کس جعفر بن علی بن حمدون د حضره لښکر مشر ته دسیسه جوړه کړه او د یوې دسیسې په ترڅ کې یې هغه مړ کړ او بیا یې د هغه قاتلین هم اعدام کړل چې د هغه د مرګ تور پر ده پوري نه شي، په دې سره یې

په اندلس کې ټول هغه کسان له منځه یووړل چې ده د خپل ځان په اړه خطر ترې احساساوه، له دې سره یې ځان ته منصور لقب غوره کړ او په منبرونو به د هغه نوم یادیده. د ده په اړه ابن خطیب المسلماني لیکي:

تاریخ العرب وحضارتهم في الأندلس (ص: ۱۹۷)

کان ابن ابي عامر آية في الدهاء والمكر والسياسة عدا بالمصحفي على الصقالبه حتى قتلهم، ثم عدا بغالب على المصحفي حتى قتله، ثم عدا بجعفر بن علي بن الأندلسي على غالب حتى استراح منه ثم عدا بنفسه على جعفر حتى أهلكه ثم انفرد ينادي صروف الدهر: هل من مبارز.

ابن ابي عامر په هونښاري، فريب او سياست کې يوه ځانگړې نښه وه، مصحفي يې پر صقالبه وو ور مست کړ هغوی يې په مړه کړل، بيا يې په غالب باندې مصحفي گوښه او قتل کړ، ورپسې يې په جعفر بن علي الاندلسي- باندې غالب وواهه خو يې له هغه ځان بېغمه کړ، اخر يې جعفر په خپله له منځه يووړی بيا يې تر دې مبارزې وروسته ويل: ايا کوم بل مبارزه کوونکی هم شته؟!

نوموړي د شمالي دښمنانو خلاف تر ۵۰ زياتې حملې وکړې چې په يوه حمله کې هم نه دی ناکامه شوی، ده به تل په خپلو حملو کې هجومي تگلاره غوره کوله چې دښمن دفاعي حالت ته اړ کړي، ابن ابي عامر په خپلو حملو کې هغو ځايونو ته ورسيد چې مخکې هيڅ اسلامي سپه سالار هغه ځای ته نه وو رسيدلی، په دې سره يې دښمن ته دا په ډاگه کړه چې اسلامي لښکرې که وغواړي نو د هغوی هر ځای په هر وخت کې تر بريد لاندې راوستلای شي او د هغوی هر ښار ته خطر جوړولای شي. د دغو حملو په لړ کې يې تر ټولو مشهوره حمله د ۳۷۱ کال حمله وه چې د ځينو پاچاهانو د تاديب لپاره يې وکړه، دغه حمله يې د غالب

د مرستې لپاره کړې وه، په دې سره يې د دښمنانو اتحاد مات کړ او د هغوی بنارونه يې يو په بل پسې سقوط کړل اما د ژمي په راتلو او د واورې په اوریدو يې خپلې لښکرې د خپل هیواد لور ته ستنې کړې چې په دې سره يې دښمن اړ کړ ده ته جزیه ومني.

په ٣٧٤ کې يې د برشلونه خلاف بله حمله وکړه، او د ٣٧٦ پر مهال يې د لیون د غور پیچ لپاره برید وکړ چې د تړون له ځینو مادو يې مخالفت کړی و.

ابن ابي عامر له ٣٦٨هـ څخه د یوه ښار بنسټ هم کینود چې زاهره نوم يې ور کړی و، په ٣٧٠ کې دغه ښار تکمیل شو چې دی له خپلو خاصو کسانو سره ورنقل شو او د خلیفه په مقر کې پر ځان ډاریده له دې امله يې نور نه غوښتل چې له خلیفه سره یوځای د هغه په قصر کې واوسي.

منصور ابن ابي عامر د ٣٩٢هـ په رمضان کې د ٦٥ کلونو په عمر مړ شو چې نژدې ٢٥ کاله يې د واک واکې په لاس کې نیولې وې. ابن ابي عامر مورخینو نابغه بللی دی، نوموړی د منځنۍ طبقې کس و چې له دې حالته يې ځان پاچاهي ته ورساوه، داسې یو سلطنت يې جوړ کړ او ځان يې داسې واکمن ثابت کړ چې د اندلس تیرو واکمنانو یوه هم د ده په شان واکمني نه ده کړې، حتا عبد الرحمن الناصر هم تر ده په دې چارو کې کم و. دا خبره به مناسبه وي چې د اندلس په تاریخ کې د ده دور تر ټولو ځلانده دوره د سیاست او تمدن له اړخه وبلله شي.

تر ده وروسته يې زوی عبدالملک بن منصور المظفر ځای ناستی شو، د هغه په دور کې يې وزیرانو تر خپل منځ سیالي شروع کړه چې دا کار يې د اسلامي دولت په زیان تمام شو. که څه هم یوه وزیر به بل وپرزاوه، اما دا کار د هغه هم په خیر نه تمامیده. وزیر بن سعید پر طرفه الصقلبي مظفر غوسه کړ چې هغه يې د

٣٩٤ مهال مشرقی الجزائر ته وشاره، خو تر دې وروسته یې د مظفر پر ځای د یوه اموي کس د واک ته رسولو هڅې پیل کړې چې دا دسیسه یې افشا شوه او هغه په دې سره د ٣٩٧ مهال خپله سر و بایله او د حاکم له لوري عدام شو.

عبد الملک بن منصور بن ابي عامر اووه کاله حکومت وکړ، ان چې د ١٠٠٩/٣٩٩م مهال وفات شو او پر ځای یې خپل ورور عبد الرحمن شنجول پرېښود، ورور یې هغه وړتیاوې نه درلودې چې د خپل حاکم ورور خلا یې ډکه کړې وای، هغه هونښیار او زړور نه وو، نو د خپل پلار او ورور په سیات او تگلاره کې یې تغیر راوست، له نظر بند خلیفه سره یې اړیکې زیاتې کړې چې هغه ورته د مامون لقب ور کړ، د خلافت لپاره یې ولیعهد وټاکه او په دې سره یې خپل نژدې کسان هم غوسه او هم خپله کړل.

عبد الرحمن شنجول چې د قشتالی د جنگ لپاره له خپلې پلازمینې ووت، زیاتره نظامي ځواک یې له ځان سره واخیست، نو د عبد الرحمن ناصر لسمي محمد بن هشام یې پر ضد پاڅون وکړ، د جمادي الاخر پر ١٦ تاریخ د ٣٩٩هـ مهال چې له ١٠٠٩م سره یې سمون در لود، محمد د خلیفه هشام الموید قصر ته داخل شو، هغه د محمد په گټه له خلافت تنازل وکړ او دی یې پر مانی ولکه وکړه، زاهره ښارگوټی یې ونړاوه او ټولې خزاني او هر څه چې په لاس ورغلل هغه یې چور کړل.

شنجول د انقلاب خبر واورید، بیرته راوگرزید، د هشام موید له لوري چې هغه ته د ولعهد منصب ور کول شوی و، له هغه یې تنازل وکړ او د هشام موید مرستې ته یې بلنه پیل کړه، خو دا وخت ډېر ناوخته شوی و، له ده څخه د پوځ لویه برخه ولاړه او اخر دی په همدې کال کې په اعدام محکوم شو. په دې ټول د عامریه کورنۍ واک ته پای ور کړل شول چې د هر ډول تمې او توقع خلاف و، ځکه

شنجول په داسې حال کې د چارو واگې په لاس کې واخيستې چې يو بشپړ قوي دولت يې په لاس کې درلود، جوړ نظام په لاس ورغی، اما تر درې مياشتې زيات وخت نه وو تير شوی چې د منصور محمد بن ابي عامر په لاس جوړ شوی قوي نظام چې هغه او زوی يې ٣٥ کاله ساتنه کړې وه، ټول اندلس ته يې امن راوستلی و، ده په دې لنډه موده کې دا هر څه له لاسه ورکړل.

د خلافت سقوط:

محمد بن هشام المهدي په داسې حال کې د خلافت گدی ته ورسيد چې اندلس په يوه بد حالت کې قرار در لود، امويانو ځانونه د خلافت اصلي مستحقين بلل، اما د عامريه دولت پلويان هم موجود وو، له صقالبه او د مواليو اصلي ملاتړي يې تر اوسه موجود وو، د ابن ابي عامر په وروستيو وختونو کې د بربريانو شمير هم زيات شوی و، ډېری مشرانو يې په اندلس کې ځايونه نيولي وو، يو بل قووت دا له عامو خلکو هغه مهال ور زيات شوی و چې د قرطبي عامو خلکو د خليفه ملاتړ وکړ او هغه يې د واک وگدی ته ورساوه.

خليفه مهدي لومړی د بربريانو په ټکولو لاس پوري کړ، دی خپل خلافت ته له دوی څخه خطر احساساوه، په دويم قدم کې يې د صقالبه لور ته لاس ور اوږد کړ، د هغوی مشران يې مشرقي اندلس ته جلاوطنه کړل، تر دې هم وروسته يې د خليفه هشام المويد لورته لاس ور واچاوه، لومړی يې له نظربندی د پلازمينې يوه کور ته نقل کړ او بيا يې د ٣٩٩ هـ مهال د شعبان پر ٢٧ تاريخ د هغه د مړينې اعلان وکړ.

له دې سختو حالاتو او بربريانو سره د مقابلې باوجود هشام بن سلميان بن الناصر د ٣٩٩ په شوال کې د خپل ځان پر ضد د خلکو کرکه هغه وخت راوپاروله چې

خان يېي خليفه اعلان کړ او خپل خان ته يې د رشيد لقب غوره کړ، په دې سره يې خپل ملاتړي د قرطبي خلک خان ته غوسه کړل، هغوی د ده له ملاتړه لاس واخيست، هشام، د ده زوی، ورور ابو بکر او نور مشران يې ونيول او د ټولو د اعدام اواز يې خپره کړه.

په قرطبه کې يوه عامه بلوا جوړه شوه، بربريان راووتل او خپل صفونه يې منظمول، په دې گډوډ حالت کې د واک چارې د سليمان بن الحكم المستعين لاس ته ورغلې، د رباح په نوم يو ښار يې خان ته مرکز وټاکه، بيا يې د وادي الحجاره ښار هم په زور لاندې کړ او د يوه څه وخت لپاره يې د سالم ښار هم محاصره کړ او بيا بيرته خوشي کړ.

واضح صقلبي په دې وخت کې د مستعين پر قواوو مرستې او خوراكي توکي بند کړل، په اخر کې يې د قشاله له امير سانشو غورسيه سره خبرې وکړې، يو تړون يې ورسره مانه چې دی يې د ځينو شرطونو په ورکړه له دې محاصرې خلاص کړ.

د ۳۹۹ په ذي الحجه کې د مستعين او واضح صقلبي د قوتونو ترمنځ په شرنبه سيمه کې جگړه وشوه، چې د واضح صقلبي په ماته پای ته ورسیده، دی خپلې پلازمينې قرطبه ته ولاړ چې د مستعين قوتونو يې تعقيب کاوه، هلته تر يوې لنډه جگړې وروسته د ربيع الاول پر ۱۳ تاريخ د ۴۰۰ هـ مهال د مستعين قوتونه قرطبه ته داخل شول، مستعين خپل خان خليفه اعلان کړ.

په دې وخت کې خليفه مهدي د طليطلې خواته فرار وکړ او هلته په تيارې بوخت شو چې خپل له لاس وتلی خلافت بيرته تر گوتو کړي، له واضح صقلبي سره يې اړيکې ونيوې، واضح د برشلونه له امير رامون ثالث او د هغه له ورور ارمنجول

سره خبرې وکړې او د مهدي مرسته يې ترې وغوښته چې هغوی سخت شرطونه ورته کينودل او د واضح تر موافقې وروسته خليفه مهدي له مجبوریته ورسره هوکړه وکړه.

د ۴۰۰ هـ د شوال په نيمايي کې دواړه لښکرې د عقبه البقر په سيمه کې يو له بل سره مخ شوې، سليمان د مستعين د ماتې تمه در لوده، مستعين د ځان ژغورنې لپاره له ميدانه تېښته وکړه، خو د بربريانو قواوو د مهدي له قوې سره ښه په خراب جنگ وکړ او درانه تلفات يې ورکړل، تر دې وروسته يې له قرطبي خپل بال بچ وايستل، مالونه يې واخيستل او د وادي اړه لورته يې مخه کړه، څو مهدي دويمه پلا هله داخل شي او ځان خليفه اعلان کړي.

مهدي په هغوی پسې ورغی، له وادي اړه سره يې جگړه ورسره وکړه چې تر سختې جگړې وروسته خليفه ماته وخوړه او خپل پاته لښکر يې قرطبي ته راستون کړ، په دې سره بربريانو هلته دلته بريدونه کول چې د قرطبي خلک له دې حالت او د مهدي له کمزوري سياسته تنگ راغلل، په دې وخت کې واضح له مهدي د ځان خلاصولو لپاره موکه مناسبه وبلله، نو يې خليفه مويد راپيدا کړ چې مهدي يې د مرگ اواز خپره کړې وه او د خلکو تر مخ يې له هغه سره په ذي الحجه ۴۰۰ هـ کې د خلافت بيعت وکړ. هشام مويد په دې وخت کې د ۴۷ کلونو عمر ته رسیده چې د بوداتوب دوره بلله کېږي.

اما له دې سره د مستعين او بربريانو حملې پر قرطبه روانې وې چې د خپل واک تر لاسه کول يې غوښتل. پر پلازمينه له هرې خوا توره شپه شوه، د دواړو ډلو ترمنځ د سولې شونتيا هم نه وه او که وای هم نو په دې حالاتو کې به د نورو سختو شرايطو سبب شوې وای، له دې سره هر ډول وسيلې او واسطې له منځه ولاړې، په دې وخت کې واضح صقليې په دې باوري شو چې په پلازمينه کې د

یوه نامعلوم برخلیک په تمه ناسته بڼه نه ده نو یې هڅه وکړه چې وتبستي خو د پوځ د مشرانو له لوري یې پلان افشا شو، هغه یې ونیوی، مالونه یې ترې واخیستل او دی یې اعدام کړ.

د شوال په اخر د ٤٠٣ هـ مهال مستعین په زور قرطبه ونیوه، موید خلیفه یې مړ کړ او خان یې د دویم ځل لپاره خلیفه اعلان کړ. په داسې حال کې یې د دولت د چارو په تنظیم پیل وکړ چې گډوډي هر لورته خپره شوې وه، بربریانو د دولت پر مهمو منصبونو منگولې شخې کړې وې، یوازې قرطبه او شاوخوا سیمې د هغوی له نفوذه وتلې وې، سلیمان غوښتل چې هم هغوی راضي کړي او هم یې له قرطبې لرې وساتي، د دې لپاره یې د اندلس مهمې برخې د هغوی ترمنځ وویشلې، دوی شپږ قبیلې وو، د صنهاده قبیلې مشرانو ته یې د بیره (غرناطه) ولایت ورکړ، د مغراوه قبیلې ته یې د هیواد منځنۍ برخه ورکړه، د بني برزال او بني یفرن خلکو ته یې د جیان او ورسره تړلې سیمې ورکړې، بني دمروازداجه ته یې د شذونه او مورور سیمې ورکړې، منذر بن یحیی التجیبی ته یې د سرقسطه او ثغر اعلی ورکړل، د بني حمود کورنۍ ته یې د ثغور مغرب برخه ورکړه.

په دې ټولو یادو قبایلو کې بني حمود الصنهاجین ځکه مهم دي چې دوی د هیواد په راتلونکي کې مهمه ونډه لري، د قاسم بن حمود بن علي په نوم یوه کس یې جزیره الخضراء واخیسته، د هغه بل ورور علي بن حمود دوه ښاره په ولکه کې واخیستل سبته او طنجه، بني حمود چې د مغرب او خضراء جزیره واخیستل د مستعین گومانونه وپاشل شول او دولت یې د تلو له گواښ سره مخ شو.

ابن حمود ته پر خلیفه د قیام لپاره فضا مناسبه وپریښوده، له سبته ښاره د خضراء جزیرې ته راکښته شو، له خپلو لښکرو او ملاتړو سره یې پر قرطبه برید وکړ، د مستعین او ابن حمود د قوتونو ترمنځ خونړی جگړه وشوه چې مستعین ماته

وڅوپړه او ابن حمود د محرم پر ٢٨ تاريخ د ٤٠٧ هـ مهال قرطبي ته داخل شو. پر همدې ياد تاريخ د مستعين خليفه په اعدام د حموديي خلفاؤ سلسله پيل شوه.

لومړی علي بن محمود واک د يوه کال لپاره ونيو، په ٤٠٨ هـ کې هغه قتل شو، قاسم بن حمود ورور يې واک ونيو، له ٤٠٨ تر ٤١٢ هـ يې خلافت وکړ، بيا يحيى بن حمود له ٤١٢ تر ٤١٣ هـ په واک کې و، تر ده وروسته بيا قاسم بن حمود د دويم ځل لپاره خليفه شو، له ٤١٣ تر ٤١٤ يې خلافت وکړ او د ده په زمانه کې د دوی د کورنۍ خلافت پای ته ورسيد.

د خلافت پر گدی يوځل بيا د اموي کورنۍ خليفه ډډه ولگوله، عبد الرحمن بن هشام بن عبد الجبار المستظهر بالله خليفه شو، دی د خلافت په لومړي کال يعني ٤١٤ کې ووژل، تر ده وروسته محمد بن عبد الرحمن بن عبد الله بن الناصر المستکفي بالله خليفه شو، تر هغو يې خلافت وکړ چې په ٤١٦ هـ کې دی هم ووژل شو.

تر ده وروسته بيا د حموديانو کورنۍ ته خلافت راستون شو، يوځل بيا يحيى بن حمود خلافت ونيو، خو د بخت ستورۍ يې چندانې ونه ځليد او بيرته امويان واکمن شول، ان چې له دوی اخر خلک ستړي شول، د دوی له درنو القالو خلکو نور خسته شول، اعمال يې نور د زغملو نه وو، اخر د ٤٢٢ هـ مهال يې د خليفه هشام الثالث المعتد بالله په عزل کولو د اموي خلفاؤ لړۍ ته د پای ټکی ورکړ او له اندلس څخه د خلافت سلسله هم ختمه شوه.

د پنځمې هجري پيړۍ له نيمايي څخه د اندلس په ښارونو کې گډوډي پيل شوه، هر ښار يوه حاکم اداره کاوه، تر هغه وروسته چې ټول اندلس سره متحد او د يوه مرکزي قوي دولت تر ادارې لاندې و، له شماله د جبل طارق تر تنگي او د بحر

متوسط له شرقي ساحله بيا په غرب کې د محيط الاطلسي- تر ساحله گډوډي، خپلسري او يوه بلوا خپره وه. د هر ښار حاکم هڅه کوله چې د خپل واک سلطه پراخه کړي، د کورنۍ جگړې ميدان گرم شو او ښارونه د کورنۍ جگړې په اور کې وسوځيدل.

دغه حالت اتيا کاله دوام وکړ، ان چې اندلس ته د مرابطينو قوتونه داخل شول، د هغوی په هڅو د اندلس ښارونه سره متحد شول، د هسپانيه د پاچاهانو په وړاندې ودریدل او د زلاقي په جگړه کې يوسف بن تاشفين هغوی ته سخته ماته ورکړه.

تر دې مخکې د اندلس پاچاهانو د يوه او بل په مقابل کې د هسپانيه له شمالي عيسوي پاچاهانو مرسته غوښته چې په مقابل کې به يې هر وخت هم ټيکس ور کاوه او هم به يې ځينې د مسلمانانو ښارونه هغوی ته ورکول، په دې وخت کې يې د غرماج، اوسمه، شنت اشتين او نورې مهمې و ستراتيزکې سيمې ايله کړي چې د ناصر او منصور بن ابي عامر په وخت کې مسلمانانو په ډېر تکليف دغه سيمې لاندې کړې وې او د هسپانيه د پاچاهانو پر ضد د مسلمانانو لپاره د بریا کيلۍ بلل کيدلې.

د ٤٢٢هـ مهال د اموي خلافت تر سقوط وروسته اندلس د ملوک الطوائف له لوري وړو وړو پاچاهيو ته وويشل شو چې هر پاچا يا قبيلې مشر د خپلې سيمې د ساتنې لپاره نهايي هڅې کولې. قرطبه او د هغې شاوخوا منطقي يوه پاچاهي وه، اشبيليه او ورسره څيرمه د اندلس غربي سيمې بله پاچاهي وه، بطليوس بيله وه، غرناطه بيله وه، بلنيسه او انيلس شرقي ورسره څرمه سيمې بله پاچاهي وه، سرقسطه او ثغر اعلى خان ته پاچاهي وه، طليطله او ثغر اوسط بيله وه او دانيه و جزر البليار خان ته يو تنگي واوړه خوړه.

په قرطبه کې تر هغه وروسته چې ٤٢٢ مهال خلکو خليفه هشام ثالث له واکه گوښه کړ، نو پر وزير ابو حزم جهور بن محمد بن جهور يې اتفاق راغی چې د قرطبې د حکومت مشر يې وټاکه، هغه د واک لپاره يوه شورا وټاکله، ابن جهور د هغه مجلس په توسط د ټولو مشرانو او اميرانو لپاره خپل مسوولیتونه او دندې وټاکلې، ښه سياست يې وکړ او چارې هم تر يوه حده پر سم لورې روانې شوې، په دې توگه يې د حکومت په چارو کې د سيالانو او تمه خورو مخه ډب کړه، ان چې دغه حکومت د دولت الجماعه په نوم پېژندله کيده ځکه چې د چارو واگې يې له شوې شورا سره وې. په دې وخت کې قرطبه يو امن ځای و چې خلکو به پنا ورته راوړه. نژدې ١٢ کاله په دې ښار کې د ابن جهور حکومت و.

د ٤٢٧ مهال چې ابن عباد يوځل بيا د خليفه هشام المويد د ظهور دعوه راپورته کړه، له هغه سره يو مشابه کس يې د خلافت د دعوي لپاره را څرگند کړ، د اندلس مشرانو ته يې د بيعت لپاره پيغامونه ولېږل، ځينو کسانو يې پيغام ته مثبت ځواب ور کړ لکه عبد العزيز بن ابي عامر د بلنسيې مشر، مجاهد العامري د دانيه او مشرقي الجزائز واکدار او د قرطبې حاکم ابن جهور هم د هغه پيغام ومانه که څه هم په زړه کې يې پر دې خبره باور نه درلود، خو له حموديانو څخه د پرلپسې بريدونو د خونديتابه لپاره يې د ابن عباد دغه حيله گټوره وگڼله او ده هم له دې امله ورسره ومنله. تر ٤٣٥ هـ پوري ابن جهور په قرطبه کې حکومت وکړ، تر ده وروسته يې چارې زوی ابو الوليد محمد بن جهور ته ور له غاړې شوې، ده د خپل پلار سياست مخته وړی، خو بيلابيلو حالاتو دې اړ کړ چې له واکه لاس واخلي او خپل زوی د واک لپاره رامخکې کړي، زوی يې عبد الملک د دې وړتيا نه در لوده، د چارو واک يې د پلار وزير ابراهيم بن يحيى بن سقاء ته وسپاره، اما د هغه له ښه تدبير سره يې په ٤٥٥ کې اعدام کړ. بيا د ده د دوو زامنو ترمنځ د قدرت پر سر شخړه شوه، پلار يې ابو الوليد اړ شو چې د زامنو ترمنځ د

قدرت ویش وکړي، عبد الملک ته یې د قواو مشري ور کړه او مالي چارې یې عبد الرحمن ته وسپارلې، عبد الملک په دې ویش راضي نه شو نو ورور یې عبد الرحمن ونيو او په زور یې پر هغه ټیکس ولگاوه.

په داخل کې دغې اوضاع د طلیطلې مشر ته زړه ور کړ چې د دوی پر خاوره برید وکړي، د مدور کلا یې ونيوه او د قرطبې پر لور یې پر مختګ وکړ، عبد الملک مجبور شو چې له بني عباد څخه مرسته وغواړي، بني عباد قرطبه د طلیطلې له مشره وساتله خو خپله یې د ٤٦٢ مهال قبضه پر وکړه چې د بني جهور ٤٠ کاله واک یې پای ته ورساوه او هغوی یې د شلطیش جزیرې ته وشړل.

د بني عباد د دولت موسس محمد بن عباد په نوم یو کس و چې اصل یې منذر بن ماء السماء ته رسېږي، محمد په اشبیلیه کې قاضي تیر شوی او د خلکو باور یې خپل کړی و، د گډوډۍ مهال دی هم په هغه مجلس کې وو چې د دې ښار د تنظیم لپاره جوړ شوی و، کله چې پر اشبیلیه بني حمود حمله وکړه ده یې په ډېر ذکاوت دفاع وکړه او هغوی یې په دې بانه له ښاره لرې کړل چې دا به د هغوی د خلافت برخه وي او د هغوی په نوم یې خطبه پیل کړه، د ٤٢٦ پر مهال اړ شو چې د هشام الموید څیرې ته ورته یو کس یې را پیدا کړي او هغه یې خلیفه هشام ونوماوه خو د حمودیانو له مشکله ځان په وساتي. د ٤٣٣ هـ مهال چې محمد بن عباد وفات شو، زوی یې د هغه ځای ناستی شو، ابو عمرو عباد بن محمد معتضد یې لقب و، دا ډېر سخت زړی انسان و، د خپلو دربار او نورو مشهورو شخصیتونو په وژلو او له منځه وړلو یې شروع وکړه، ده یوازې پر خپل قوت تکیه در لوده، مورخان وايي چې له ده یې وزیران داسې ډاریدل لکه سیلان چې یې بیرولي وو، د هغو کسانو په لړ کې چې ده په خپله له منځه وړي یو د ده خپل

زوی اسماعیل دی چې ده وژلی دی، بل د اندلس نوموتی عالم عمر الهوزني دی چې د علم شهرت یې نړۍ ته رسيدلی و.

بني عباد په اندلس کې ډېره پراخه پاچاهي جوړه کړه، خورا زیات ښارونه یې لاندې کړل، د حمودیانو پاچاهي یې له منځه یووړه، د پخواني اندلس لویه برخه یې په واک کې وه، د جزیره نما له جنوبه یې مثلث په واک کې درلود، په شمالي اندلس کې د فرنتیر له ځمکې نیولې بیا د وادي کبیر تر ساحله، په غرب کې د وادي کبیر له ساحله واخله بیا په پرتگال تر جنوبه او د محیط اطلسي-تر ساحله یې سیمې په واک کې وې. د ډېری ملوک الطوائف وړې پاچاهیانو یې حذف کړې، تر ډېرو نورو پاچاهيو د طبیعي مواردو او جنگي قوت له مخې پیاوړې وه، په اندلس کې بل داسې قوت موجود نه وو چې د اشیليې د واکمن دې ترې سترگه سوځيدلې وای، یوازې د قشتاله پاچا فرناندو اول هغه څوک و چې د اشیليې واکمن ترې په ویره کې و.

د ۴۴۴هـ مهال یې له قشتاله یو لوی لښکر د طلیطلي پر لور روان کړ، د زراعت ځمکې یې خرابې کړې، اباد ځایونه یې خراب کړل او د طلیطلي پاچا مامون بن ذی النون یې اړ کړ چې له ده سره سوله وکړي او ټیکس ورته ومني. د ۴۵۵ مهال یې بیا د بطلیوس او اشیليې پر خاوره برید وکړ، معتضد بن عباد اړ شو چې د مامون په شان سوله طلب کړي او ټیکس ورته ومني، معتضد په خپله د هغه پوځي تمځي ته ورغی، په خپله یې هغه ته ژمنې ورکړې او سوله یې ور سره وکړه، کله چې فرناندو یې اول درې کاله وروسته وفات شو او د هغه زوی سانشو یې ځای ناستی شو، معتضد هغه ده ته هم ټیکس ور کاوه لکه د هغه پلار ته چې یې ادا کاوه.

د ۴۶۱ مهال متعصم مړ شو او پر ځای یې ابو القاسم محمد بن عباد المعروف په المعتمد کېناست، د ده په وخت کې قرطبه له اشييلي سره د ۴۶۲ مهال یوځای شوه، تر دې وروسته د غرناطې له حاکم سره په شخړه اخته شو، دواړه طرفونه د سختو شخړو له امله اړ شول چې د شمالي هسپانيه له پاچا د خپل مخالف د پرزولو لپاره مرسته وغواړي، خو په مقابل کې یې هغوی ته ښارونه او درنې بیې ور کولې. هغه مهال چې د غرناطې پاچا عبد الله بن بلکین د قشتاله له پاچا الفونسو شپږم سره د تړون هڅه وکړه، معتمد هم خپل اول وزیر ابوبکر بن عمار الفونسو ته ولېږه او د یوه درانه مالي عوض په ور کولو یې هغه ته ژمنه ور کړه چې پر غرناطه برید وکړي د بریا په صورت کې به معتمد ته ښار پاتېږي او الفونسو ته به د الحمراء کلا ور کول کېږي له ټولو هغه څه سره چې هلته وموندل شي، په دې سره شپږم الفونسو ته د غرناطې د خرابۍ بانه په لاس ورغله او پر غرناطه تبا کوونکې حملې وکړې. اخر الفونسو د ۴۷۸ مهال پر طلیطله برید وکړ او د هغې واک یې په خپل لاس کې واخیست. د الفونسو دې اقدام ملوک الطوائف اړ کړل چې له مرابطینو څخه د هغوی خلاف مرسته وغواړي، معتمد په دې وخت کې ویل چې د اوشان گرزول د خنزیانو تر پولو ډېر ښه دي، مرابطینو ته یې خضراء جزیره ور کړه چې هغوی په کې خپل لښکر پلي کړ او بیا یې د الفونسو لښکرو ته ماته ور کړه.

په اندلس کې هغه مهال اته واړه او غټ دولتونه موجود وو چې ټول وخت یې یو د بل په پرزولو او له کافرانو څخه د خپل مسلمان ورور په ماتولو کې په مرسته تیریده، دوی به کافرانو ته ښارونه او درنې جزیرې ور کولې چې خپل مسلمان ورور ورته وپرزوي، تل یې له یوه بل سره شخړې وې او دومره قوت چې یې تر خپل منځ په جگړو کې اوبه کړه یې د قشتالي د پاچا خلاف لگولی وای نو د اندلس تاریخ به نن بدل وای. اخر هغوی خپل منځي جگړو دې ته اړ کړل چې د

قشالی د پاچا پر خلاف مرابطینو ته د مرستی لاس اوږد کړي او هغوی د خپلې مرستی لپاره راوغواړي.

مرابطين په اندلس کې:

د طليطلې تر سقوط درې میاشتې وروسته د اندلس پاچاهانو چې په سر کې یې معتمد و، له مرابطینو څخه د شپږم الفونسو خلاف مرسته وغوښته، په داسې حال کې چې تر دوی وړاندې د اندلس علماؤ او فقهاؤ له خپلو پاچاهانو تر ناهیلې وروسته له مرابطینو څخه ډېر پخوا لا اندلس ته د ورتلو هیله کړې وه. د اندلس اتحاد ته علماؤ زیات کار وکړ لکه مشهور عالم ابن عبد البر ابو عمر یوسف بن عبد الله النمري چې د مغرب او اندلس علامه و، ابن حیان ابو مروان حیان بن خلف الاموي، ابو الوليد الباجي سليمان بن خلف التجيبي القرطبي، ابن حزم ابو محمد علي بن احمد بن سعيد الظاهري او گڼ نور علماء موجود وو چې د اندلس وحدت ته یې کار کاوه او کله چې ناهیلې شول نو تر پاچاهانو مخکې یې له مرابطینو وغوښتل چې اندلس وژغوري.^{۲۴}

تر علماؤ او عوامو خلکو وروسته د اندلس پاچاهانو هم بله لار نه درلوده نو په قرطبه کې یو مجلس جوړ شو چې پاچاهان، علماء او فقهاء یې ورته راغوښتي وو. دوی ټولو په مشوره یو خط ولیکه چې له یوسف بن تاشفین څخه یې مرسته غوښتي وه، د اندلس ټولو امیرانو لاسلیک پر وکړ، له دې خط سره یې گران بیه ډالۍ هم ور ولېږلې. دغه پیغام د دې کسانو په توسط ولېږل شو:

---

^{۲۴} الزلافة معركة من معارك الاسلام الحاسمة في الأندلس: ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰.

عبيد الله بن ادهم د قرطبې قاضي چې د خپل وخت هوښيار او ذهين انسان و، د معتمد وزير ابو بكر بن زيدون، قاضي متوكل على الله عمر بن الافطس د بطليوس امير، قاضي عبد الله بن حبوس بن ماكسن الصنهاجي د غرطاني حاكم.

له يوسف سره دغه پلاوي د سبته په ښار كې وليدل، هغه يې غوښتنه ومنله وې ويل: د دې دين د مرستې لپاره اول زه تيار يم، د مرستې دغه كار به زه خپله پر غاړه اخلم.^{۲۵}

په اندلس كې د مرابطينو شتون څو مرحلو ته ويشل كېږي:

لومړۍ مرحله: دا هغه مرحله ده چې مرابطينو او د اندلس پاچاهانو يوځای د هسپانيه د پاچا خلاف يوځايي جهاد وكړ له ۴۷۹ تر ۴۸۳ هـ پورې. د مرابطينو امير يوسف بن تاشفين له المغرب څخه خپلې لښكرې اندلس ته د ۴۷۹ په ربيع الاول كې تيرې كړې چې د اندلس د پاچاهانو مرسته وكړي او د طليطلې ښار بيرته د اسلامي دولت لورته راوگرزوي.

د يوسف دغه اقدام د اندلس ټولو پاچاهانو وستايه او له هغه سره يوځای يې د جهاد في سبيل الله لپاره ملاتړ له چې يا به بری تر لاسه كوي يا به د الله په لار كې شهيدان كېږي. الفونسو په دې وخت كې د سرقسطه ښار محاصره كړی و، كله چې يې دغه تازه خبرونه غوړ ته ورسيدل نو محاصره يې ماته كړه او له اروپا څخه يې د مرستې غوښتنه وكړه، د اروپا له نورو سيمو څخه هغه ته د مرستې تر رسيدو وروسته د زلاقه^{۲۶} ستره جگړه د ۴۷۹ په رجب كې د جمعې په ورځ پېښه شوه چې

---

^{۲۵} الزلاقه... مخ: ۱۸۱-۱۸۳.

^{۲۶} زلاقه نوم يې مسلمانانو وركړی دی او اروپايان يې د ساكر الياس نوم وركوي، دا سيمه د اندلس په شمال شرقي برخه كې ده چې اوس مهال د پرتغال پر حدودو پرته ده. الزلاقه... مخ: ۱۸۹.

د هسپانيه لښکرو ماته پکې وخوړه، شپږم الفونسو پکې زخمي شو او له مات گود لښکر سره د طليطلې ښار ته وتښتيد. د زلاقه جگړه د اندلس په تاريخ کې له مهمو جنگونو شمېرل کېږي، يوه لورته ټول پاچاهانو د اصلي دښمن خلاف په يوه صف کې راټول وو او بل لور ته يې اصل دښمن ته له عبرت ډک درس ور کړی و، که څه هم د طليطلې ښار د مسلمانانو لاس ور نه غی.

تر بريا وروسته يوسف بن تاشفين المغرب ته ستون شو او د مرابطينو يو څه پوځ يې په اندلس کې د مسلمانانو د ساتنې لپاره پرېښود ځکه د زلاقه تر ماتې وروسته د هسپانيه پاچا د انتقام لپاره د اندلس پر مسلمانانو مسلسل بريدونه کول. په همدې وخت کې د هسپانيه په شرق کې د البيط ښار موجود هسپانويان هم په خوځښت کې راغلل، د لورقه او مرسيه پر ښارونو يې بريدونه وکړل او د اندلس فقهاء او معتمد ابن عباد اړ شول چې له المغرب څخه يوځل بيا يوسف بن تاشفين راوبولي. هغه د ۴۸۱ هـ مهال په ربيع الاول کې دويمه پلا اندلس ته راغی او د البيط ښار يې محاصره کړ، د ملوک الطوايف لښکرې هم له يوسف سره يوځای شوې، څلور مياشتې دغه ښار محاصره و، کله چې د ژمې وخت پيل شو مسلمانان د لورقه لور ته شاته شول او هسپانويانو له الفونسو شپږم څخه مرسته وغوښته هغه راغی دوی يې له ښاره وايستل او د ښار ديوالونه يې ړنگ کړل، په دې ډول دواړه خواوې يوې پرېکنده جگړې ته سره داخلي نه شوې او مسلمانان د دې ښار له شره وژوغورل شول. تر دې وروسته يوسف بيا المغرب ته ستون شو او د مرابطينو يوڅه لښکر يې د اندلس د ساتنې لپاره خوشي کړ. مگر هغه ته ژر خبر ورسيد چې ملوک الطوايف تر خپل منځ په شخړو سره اخته دي او نه يوازې اختلاف سره لري بلکې ځينو يې له الفونسو شپږم څخه مرسته هم غوښتې ده، يوسف په دې وخت کې دوې لارې در لودې چې يا خپلې لښکرې له اندلس څخه وباسي او اندلس د يوه اسانه ښکار په شان الفونسو ته خوشي کړي يا هم پر

خپل قوت تکیه وکړي او ملوک الطوائف ټول له قدرت څخه وباسي او د الفونسو خلاف یوازې د جهاد میدان ته ووزي.

له قدرته د ملوک الطوائف ایستل کول او د اندلس اتحاد:

دویمه مرحله: څو عوامل موجود وو چې یوسف د اندلس پاچاهان له واکه گوښه کړل:

اول: د هغوی ترمنځ شدید اختلافات چې په هیڅ صورت یو له بل سره نه جوړیدل، په داسې حال کې چې یوسف پوره هڅې وکړې چې دغه اختلافات ختم کړي اما ناکام شو.

دویم: په اندلس کې د مرابطينو ترینګلی حالت، ځکه ملوک الطوائف له الفونسو سره لاس یو کړی و چې یوسف بن تاشفین یې په غوسه کړ.

درې: مرابطينو د اندلس د ژغورنې لپاره د زلاقه او حصن البیط په جگړو کې زیاتې قربانۍ ورکړې، په داسې حال کې چې د اندلس پاچاهانو دا قربانۍ د اسلامي اخوت له امله پر هغوی لازمي وګڼلې او د هغوی د درناوي پر ځای یې بیرته خپلې پخوانۍ دښمنۍ سره پاللې، د یوه بل خلاف یې له هسپانوي پاچاهانو مرستو ته لاس اوږد کړي او د مرابطينو لښکر ته یې دسیسې جوړول پیل کړل.

یوسف اړ شو چې د دوی په اړه پریکنده دریځ ونیسي، د خپل دریځ د پیاوړي کولو لپاره یې په دې اړه د مشرق او اندلس له علماؤ فتاوا طلب کړه، د مشرق په علماؤ کې د غزالي او طرطوشي په شان سترو فقهاؤ د هغوی د خلع کولو فتوا ورکړه چې دا فتوا دوی ته په ۴۹۳ کې ورسیده او ده هغوی په ۴۸۳ کې خلع قدرت کړي وو، دویم په اندلس کې د علماؤ فتوا او د عام ولس غوښتنه وه چې د خپلو

پاچاهانو له ناوړه کړنو تر پزې راغلي وو. د اندلس په علماؤ کې مشهوره خیره، د فقهائو سرلاری او د قرطبي قاضي ابو جعفر بن القليعي و چې په خپله المغرب ته ولاړ او د مرابطينو امير ته يې د ځينو چارو په اړه په خپل خبر ور کړ.

يوسف د ۴۸۳ په لومړيو کې بيا اندلس ته راغی، لومړی يې د ملوک الطوايف په خلع قدرت پيل نه دی کړی، بلکې اول يې د اصلي دښمنانو لور ته مخ کړ چې له خپلو دوستانو سره د خلع قدرت مهال بيا مرسته ونه کړي، يوسف خپل لښکر د قشاله د مرکز طليطلې لورته بوت، هغه يې ټينگه محاصره کړه. د هغې په شاوخوا کې يې نور ښارونه تر بریدونو لاندې ونيول او د قشاله لورته پر تلونکي لار يې د رباح په نوم يوه کلا هم محاصره کړه. د قشاله پاچا الفونسو شپږم د دې حالت لپاره تياري کړې وه، له يوسف سره په پريکنده جگړه کې ونه منبت، نو د يوسف لښکر چې ډاډه شو د الفونسو او اندلس د پاچاهانو ترمنځ يې اړيکه غوڅه کړې ده، بيرته يې لښکر راټول کړ، په دې جگړه کې نه يوازې د اندلس لښکر هغه سره ملگری نه و، بلکې د اندلس پاچاهانو د هغه د ماتې او بربادې انتظار کاوه چې دوی يې له شره د دوی په اند خلاص شي.

د اندلس واکمنو د مرابطينو خلاف د هسپانيه له واکمن سره اړيکې ټينگې کړې وې، له دې امله مرابطين اړ شول دوی له قدرته گوښه کړي، نو د ۴۸۳ مهال يې د غرناطې پاچا له واکه لرې کړ، د ۴۸۳ او ۴۸۴ په منځ کې يې د اشبيلي پاچا له واکه ايسته کړ، د مريه واکمن يې په ۴۸۴ کې خلع قدرت کړ، د مرسيه دا يې هم په ۴۸۴ کې له واکه وغورزاوه، د بطليوس واکمن يې د ۴۸۸ مهال وپرزواوه، د البونت د امارت واکمن يې د ۴۹۶ مهال له واکه گوښه کړ، د شنتمريه امارت يې د ۴۹۷ مهال له منځه يووړ، د سرقسطه مملکت ته يې د ۵۰۳ مهال د پای ټکی ور کړ، د دې سيمو نيول د دې لپاره اړين وو چې له اندلس څخه د هسپانيه د واکمنانو تمه

پریکړې نو له دې امله یې د اندلس د اتحاد لپاره دا ټولې هڅې وکړې او ملوک الطوائف چې د مرابطينو لپاره یې دسیسې جوړولې هم دا خطر ایجاد کړ چې که له واکه گونبه نه شي نو تر هسپانویانو وړاندې به دوی پر مرابطينو بریدونه وکړي او قوت به یې اوبه کړي.

مرابطينو په اندلس کې د هسپانیه د لښکرو خلاف دوو مرحلو کې جگړې وکړې چې یوه یې له ۴۸۳ تر ۵۲۳ کبږي، په دې مرحله کې بریا له مرابطينو سره وه چې د دښمن پر لښکرو یې بریدونه کول، د قشتاله پر مرکز طلیطله یې برید وکړ او ځینې ښارونه یې ترې ونیول، د اقلیش په جگړه کې چې د طلیطلې په شرق کې وشوه او یوه پریکنده جگړه بلله کبږي د ۵۰۱ مهال پکې مسلمانانو د دښمن لښکر ته ماته ورکړه او د الفونسو زوی او د لښکر امیر سانشو پکې ومړ، تر دې بري وروسته مرابطينو د طلیطلې پر ښار پرلپسې حملې وکړې نژدې وه چې هغه بیرته ونیسي په خاص ډول د ۵۰۷هـ په جگړه کې.

دویمه مرحله:

دویمه مرحله له ۵۲۳ څخه پیل تر ۵۴۲ پورې رسېږي. تر هغه وروسته چې د قلاعه په جگړه کې مرابطينو ماته وخوړه نو د قشتاله لښکرو په تکراري توگه د اندلس پر ښارونو بریدونه پیل کړل. د قشتالي لښکرو د جگړې څو محاذونه خلاص کړل چې د اندلس پر ښارونو یې بریدونه ترې کول.

د قرطبې محاذ چې په ۵۲۴، ۵۲۸، ۵۳۶ او ۵۳۸ کې یې پر قرطبه او شاوخوا سیمو بریدونه وکړل.

د اشبیلې محاذ چې د قشتاله لښکرو پر ښار او ورڅرمه سیمو د ۵۲۶، ۵۳۶ او ۵۳۸ مهال بریدونه وکړل.

د بطلیوس او لویدیخ اندلس محاذ چې په دې محاذ کې هغوی د ۵۲۸، ۵۳۲ او ۵۳۶ پر مهال بریدونه وکړل.

په دې موده کې ددې ښارونو د ساتنې مسولیت یوازې د مرابطينو له غاړې وو چې په وچ زور یې د دښمن مخه نیولې وه، هغوی په کله جگړه کې بریا خپلوله او کله به یې بایلله چې په دې صورت کې به یې خپل غوره کسان او مشران شهیدانیدل.

مرابطينو د پرتگال له واکمن سره هم په دوو مرحلو کې جنگونه کړي دي، په لومړۍ مرحله کې مرابطينو د بطلیوس ښار مرکز کړ او له پرتگاله یې ځینې سیمې ونيولې لکه یابره، اشبونه او شنترين چې دا یې د ۵۰۵ مهال نیولي وو او د ۵۱۱ مهال یې د قلمریه ښار ترې ونيو.

دویمه مرحله له ۵۳۳ څخه تر ۵۴۲ پورې رسېږي. په دې وخت کې د پرتگال واکمن ابن الرنګ د قشتاله له واکمن سره په ۵۳۳ کې سوله وکړه، تر دې وروسته یې خپل ټول زور پر دې وکړ چې له مرابطينو څخه له لاسه وتلې سیمې بیرته واخلي، په غربي اندلس کې یې ورته چمتوالی وکړ او د اوريګ په جگړه کې یې ماته ورکړه، د مرابطينو خلاف د اندلسیانو له پاڅون هم د پرتگال امارت گټه واخیسته او په دې وخت کې یې د شنترين، باجه، مارده او اشبونه سیمې ترې ونيولې.

په ۴۹۲ کې چې بیت المقدس د اروپایانو لاس ته ولويد، نو الفونسو په اندلس کې د مسلمانانو گڼ ښارونه ونيول، د ۵۱۱ مهال یې تطيله ونيوه، په دې سره د سرقسطې دفاع کرښه ونړیده، د ۵۱۲ مهال یې سرقسطه محاصره کړه، اووه میاشتې محاصره اوږده شوه، د ۵۱۲ په رمضان کې الفونسو له خپلو حلفاؤ سره ښار ته

داخل شو، د هغه ځای مسجد يې په کلیسا بدل کړ چې د لاسيو کلیسا نوم يې ورته غوره کړ، په ۵۱۲ هـ کې يې د روطه مضبوط ښار هم لاندې کړ، بيا يې د ۵۱۳ مهال د طرسونه پر سيمه هم واک ټينگ کړ، تر دې وروسته يې په ثغر اعلى کې تر ټولو پر مضبوط ښار د ايوب کلا هم ونيوله.

الفونسو د ۵۱۴ مهال د قنده په جگړه کې مرابطينو ته ماته ورکړه، په دې جگړه کې زرگونه مسلمانان د خورا زيات شمېر فقهاؤ سره يو ځای شهيدان شول، د ۵۱۹ مهال يې د اندلس پر ښارونو يو بل بريد وکړ چې په دې سره يې د اندلس د دفاعي کرښې ضعف معلوم کړ او په دې کار کې د اندلس څو ياغي باغي کړی هم ورسره ملگرې وې. د الفونسو نورې هغه جگړې چې ده پکې بريا تر لاسه کړه د ۵۲۳ مهال د القلاعه جگړه ده چې د اندلس په شرق کې وشوه، په دې سره يې د بلنسيه ښار دفاعي کرښې ماتې کړې او ورسره څيرمه ښارونه او سيمې يې لاندې کړې. تر هغه وروسته چې الفونسو محارب خپل مخالفونو د قشتاله له واکمن سليطين سره يوې خواته کړل، نو د ۵۲۴ مهال يې لښکر پر ثغر اعلى ور برابر کړ او د لارده، افراغه او مکناسه ښارونه يې ونيول، د طرطوشه له دفاعي لیکو چې يې ځان بېغمه کړ. يوازې د افراغه په جگړه کې مرابطينو د ارغون پاچا ته د لومړي ځل لپاره د رمضان مياشت په ۵۲۸ کې ماته ورکړه، تر دې ماتې وروسته الفونسو محارب څو ورځې وروسته ومړ.

تر هغه وروسته چې په المغرب کې د مرابطينو حکومت ختم او پرځای يې د موحدينو حکومت منځته راغی نو د ۵۴۱ مهال د موحدينو مشر عبد المومن درې لښکرې د اندلس د خلکو په غوښتنه اندلس ته ولېږلې چې هلته يې ځينې ښارونه په اساني لاندې کړل او په ځينو کې د مرابطينو له لوري مقاومت ورسره وشو لکه د اشبيليه په ښار کې خو اخر هم موحدينو ونيو. په دې وخت کې چې د مرابطينو

خلاف د موحدینو او اندلس د خلکو له لوري پاڅون پیل شو، هسپانویانو هم دغه موکه غنیمت وگڼله او څو ښارونه یې له مرابطینو څخه ونيول، په اخر کې د مرابطینو دوره د موحدینو په لاس پای ته ورسیده او وروستی ښار د غرناطې و چې یحیی واکمن یې مړ شو او د ۵۵۱ مهال یې میمون په نوم حاکم موحدینو ته تسلیم شو. د اندلس تر متحد کولو وروسته موحدینو په ۵۵۲ کې د مریه ښار چې هسپانویانو په ۵۴۲ کې نیولی و، تر اووه میاشتې محاصرې وروسته بیرته ونيوی. تر دې وروسته په اندلس کې د هغه ځای د حکامو او موحدینو ترمنځ جنگونه ادامه پیدا کوي چې د گڼو ښارونو د کمزورتیا سبب کېږي. موحدینو له یوه طرفه د اندلس له واکمنو سره په جگړه اخته وو او له بله لوري یې د هسپانیه له کافرانو سره لاسونه په گریوان کې بند کړي وو، چې په دې سره د هغوی قوت په اندلس کې کمزوری کیده او د هسپانویانو پرلپسې بریدونو د هغوی قوت اوبه کاوه او په افریقا کې هم هغوی ته جنجالونه را پیدا شول چې په دې سره یې په اندلس کې پاته قوت هم له منځه ولاړ او اندلسیان مجبور شول چې د خپل ځاند حفاظت لپاره په خپله یوه چاره ولټوي.

د غرناطې د مملکت دور (یا وړوکی اندلس):

په کال ۶۶۸ هـ کې د موحدینو حکومت په المغرب کې د بني مرین لاس ته ورغی او په دې توگه په اندلس کې هم د موحدینو پښې د هسپانویانو په وړاندې ولږزېدلې، د اندلس خلکو وپتېيله چې دوی باید له دښمن څخه ځانونه په خپله خوندي کړي، له دې امله نو هلته خپل اندلسي حکومتونه جوړ شول چې یو هم له دې څخه د غرناطې حکومت و چې د ابو عبد الله محمد بن یوسف بن نصر- المعروف بابن الاحمر الملقب بالشیخ والغالب بالله په مشرۍ جوړ شو. د غرناطې

حکومت تر دوی پېری زیاته موده دوام وکړ چې تر شل یې زیات واکمنان در لودل.

دغه حکومت د محمد بن یوسف بن الاحمر په لاس د ٦٣٥ پر مهال جوړ شو چې تر ٦٧١ یې حکومت وکړ، د غرناطې حکومت درې لوی ولایتونه یا ایالتونه در لودل چې په منځ کې یې غرناطه، د مشرق لور ته د مریه ښار او د جنوب په خوا کې یې د مالقه ښار و. بنو الاحمر وکولای شول چې تقریباً دوه نیمې پېړۍ دغه ښارونه خوندي کړي. درې مهم اسباب وو چې د دغې سیمې د خوندي کول سبب شول:

اول: غرناطه د اندلس په جزیره نما کې د جنوب لور ته راتیره ده چې په دې سره دوی ته په اسانې له المغرب څخه د سختې مهال مرستې رسېدلې او هر وخت چې سختې پر راغلې ده د المرینه دولت مرسته ورسره کړې ده.

دوم: د غرناطې مملکت خپل خلک زیاتره د وسلې پر زده کړه او له دښمن سره د جگړې دوامداره مخامختیا ته چمتو کړل، له دې قوت سره د غرناطې مملکت ته هر وخت د اندلس له نورو سیمو هغه کسان راتښتیدل چې ښارونو به یې د هسپانویانو په لاس سقوط کیدل او دوی به غرناطې ته راتلل په دې سره دغه قوت پیاوړی کیده او د دښمن مقابله ته یې ښه چمتوالی در لود.

درې: درېیم مهم عامل دا هم و چې دلته خلک تل د جهاد لپاره سر په لاس ولاړ وو، لکه چې د جهاد جذبې اندلس فتح کړی و، په همدې ډول د جهاد جذبې تر دوه سوه کاله زیات دغه سیمه د دښمن له منگولو وساتله، د دغې سیمې خلک د جهاد لپاره ولاړ او په دې توگه یې د دښمن د حملو مخه نیولې وه چې څه کم دوه نیم سوه کاله یې خپله سیمه خوندي کړای شوه.

د غرناطې سقوط او په اندلس کې د مسلمانانو د دورې پای:

د ٨٦٩ هـ مهال په المغرب کې د مرینه دولت د بني وطاس په لاس سقوط وکړ او دغه نوی دولت د هغه بل پرځای ډېر کمزوری او د اندلس له مسلمانانو سره یې مرسته نه شوای کولای، په دې توگه د اندلس مسلمانان له یوه ستر مرسته کوونکي ځواک څخه محروم شول.

د ٨٨٤ هـ مهال د قشتاله او ارغون ممالک سره متحد شول چې د ارغون پاچا پنځم فرناندو د قشتاله له ملکې ایزابېلا سره د ٨٧٤ مهال واده وکړ او په دې توگه دغه دوه پیاوړي ممالک د مسلمانانو په وړاندې سره یو شول چې نتایج یې د مسلمانانو لپاره ډېره زړه بوزونکي وو.

فرناندو د غرناطې له مشر ابو الحسن علي څخه د سختو شرطونو په ښودلو د خبرو اترو غوښتنه وکړه چې ابو الحسن رد کړل په دې سره هغوی ته د حملو لار خلاصه شوه، په بیلابیلو وختونو کې به یې د غرناطې پر گڼو برخو بریدونه کول او د مسلمانانو سیمه یې ور باندې تنگوله، د غرناطې جنوب غرب ته پرته د مدینه الحمه یا حامه سیمه په ٨٨٧ هـ کې د فرناندو له لوري ونیول شوه تر دې وروسته یې د لوشه پر ښار حمله وکړه چې ناکامه شوه.

له ٨٨٧ بیا تر ٨٨٨ هـ د غرناطې واکمن د ابو عبد الله صغیر په نوم یو کس و، ده د قشتاله له پوځونو سره جنگ پیل کړ او د حامیه په جگړه کې یې ماته ور کړه، پرلپسې یې څو نورې جگړې هم وگټلې چې اخر د لسانه له کلا سره په یوه جگړه کې بندي شو او د غرناطې چارې یې بیا پلار ابو الحسن علي له ٨٨٨ تر ٨٩٠ پورې په لاس کې واخیستې. د ٨٩٠ مهال ابو عبد الله الصغیر د قشتاله له واکمن سره د سوله ییزې معاهدې په ترڅ کې را خوشي کړل شو. له ٨٩٠ تر ٨٩٢ هـ د

غرناطې واکمن د ابو عبد الله الزغل په نوم کس شو، له ٨٩٢ بيا تر ٨٩٧ هـ پوري بيا ابو عبد الله الصغیر د غرناطې مشر شو، د دې پېښو په ترڅ کې د قشتاله پوځونو بيا پر لوشه ښار برید وکړ او د ٨٩١ مهال دښمن ښار ته ننوت او د سولې شرطونه يې پر ښاريانو وټپل. په دې وخت کې د غرناطې د واکمنانو کورني اختلافات پيل شول، چې د الزغل او وراره ترمنځ يې دې اختلافاتو شدت وموند او اخر د غرناطې پاچاهي دوې ټوټې شوه.

د قشتاله واکمن د اندلس پر ښارونو پرلپسې بریدونه کول، د غرناطې شاوخوا يې کوټل چې د غرناطې ښار کمزوری کړی او دوی يې په لاندې کولو وتوانيری، بالاخره د ٨٩٥ هـ مهال الزغل د قشتاله له واکمن سره د سولې تړون وکړ او له مخې يې له اندلسه بهر شو او د الجزائر لور ته ولاړ. له غرناطې پرته نور ښارونه ټول دښمن ونيول، نو دښمن له ابو عبد الله وغوښتل چې غرناطه هم د ټاکلو شرطونو له مخې دوی ته تسليم کړي. سلطان خپل مرسته کونکي او مشاورين راټول کړل او په دې اړه يې مشوره وکړه چې د دښمن اعلان شوي شرطونه يې ردکړل.

د ٨٩٧ په پسرلي کې د دښمن دوو پاچاهانو چې مېړه او ماينه وو، پر غرناطه برید وکړ په ډېر ویرونکي ډول يې محاصره کړه، د غرناطې مجاهدين به د موسی بن ابي غسان په مشري وتل او پر محاصره کونکو لښکرو به يې بریدونه کول، د هغوی پلانونه به يې بريالي کيدا ته نه ايله کول او په دې توگه د محاصرې کړی اووه میاشتې اوږده شوه، اخر چې له هره لوري د غرناطې مسلمانان ناهيلي شول نو د مقاومت ځواک يې وکوټل شو، ټولې هڅې يې د دښمن په وړاندې ناکامه شوې او په ټولو خلکو کې يو ډول ناهيلي خپره شوه. د ٨٩٧ د محرم له پيل سره د ښار مشرانو پریکړه وکړه چې ښار به دښمن ته سپاري يوازې موسی بن ابي غسان يې مخالفت وکړ، له مجلس څخه په غوسه ووتی او همداسې تری تم شو. تر دې

وروسته مجلس وزير ابو القاسم بن عبدالملک د خبرو اترو لپاره ولېږه چې د ١٤٩١ ميلادي کال د ميلاد د اختر په ورځ تړون لاس ليک شو او په دې لاندې شرايطو سوله وشوه:

- ١- په قشاله کې د مسلمانانو د بندي کسانو خوشي کول.
- ٢- د مسلمانانو سرونه، مالونه او عزتونه به خوندي وي.
- ٣- مسلمانانو به د هسپانوي حاکم تر مشري او واکمنۍ لاندې خپل نظم، قضا او شريعت باندې پاته وي.
- ٤- د دين، ديني شعايرو، مساجدو او اوقافو ازادي به په بشپړ ډول ورکول کېږي.
- ٥- هيڅ مسيحي به مسجد او د مسلمانانو کور ته نه داخلېږي.
- ٦- مسلمان به د هسپانيه په هره برخه کې ازاد وي او هيڅ ډول د پېژندنې نېنه به نه لگوي.
- ٧- له مسلمانانو که څوک غواړي چې افريقا ته ولاړ شي، نو د هسپانوي پاچا په کښتيو کې تر درو کلونو تلای شي چې اجرت به يې هم نه غواړي.
- ٨- هيڅ مسلمان نارينه او ښځه به عيسويت ته په زور نه بلل کېږي.
- ٩- هسپانوي حاکم به له مسلمانانو سره د عدالت او نرمۍ برخورد کوي.
- ١٠- اخر شرط دا چې مذهبي مشر به يې پر دې تړون موافقه کوي.

ابو عبد الله وغوښتل چې له غرناطې څخه د بشرات په نوم سيمې ته ولاړ شي، هلته ورته د ژوند کولو سهولتونه ورکړل شول چې دی به د قشاله د پاچا اطاعت

کوي، د غرناطې له مشرانو او مخورو څخه پنځه سوه کسان د برمه په توگه د قشتاله حاکم ته ورکړل شول چې مسلمانان به د هغه له اطاعت څخه سرغړونه نه کوي او دغه يې يو ډول ضمانت و، دواړو پاچاهانو پر تړون لاسليکونه وکړل چې مسلمانان ډاډه شي خو دغه شرطون په وروسته کې ونه پالل شول او مات شول.

د ٨٩٧ په ربيع الثاني کې يو سهار د غرناطې دروازې د قشتالي د ځواکونو په وړاندې خلاصې شوې او څو قشتالي کسان ورغلل او له ابو عبد الله صغیر څخه يې د ښار کيليانې واخيستي.

تر دې يوه ورځ وروسته غرناطې ته د دښمن د پوځ لومړۍ جوفه داخله شوه چې کونت ډي تنديلايي مشري کوله او وروسته د غرناطې حاکم وټاکل شو، د الحمراء پر برج يې د سپينو زرو صليب پورته کړ او ورسره نژدې يې د قشتاله بيرغ هم ځوړند کړ، بيا دواړه پاچاهان بريالي ښار ته داخل شول او په همدې ورځ ابو عبد الله له خپلې مانۍ له کورنۍ سره يو ځای ووتی او پر ضایع شوې پاچاهۍ يې د حسرت او درد اوبښکې تويولې، په البشرات کې د څو مياشتو تر تيروولو وورسته ابو عبد الله پوه شو چې دلته د ذلالت ژوند تيروول سخت دي، نو له اندلس څخه المغرب ته ولاړ او د فاس په ښار کې يې هستوگنه غوره کړه ان چې د ٩٤٠ هـ مهال همالته وفات شو.^{٢٧}

په اندلس کې د مسلمانانو د ماتې لاملونه:

لومړی بايد دا يادونه وکړم چې مسلمانانو ټوله هسپانيه يا سپين نه ده نيولې، بلکې شمالي او مشرقي برخو کې يې ځينې سيمې له لومړي سره دښمن ته پاته شوې چې د مسلمانانو په وړاندې يې مقاومت کاوه او دا مقاومت دا روحیه هم له دې

---

^{٢٧} د دغې مقالې ټول مواد له تاريخ العرب وحضارتهم في الاندلس نومي کتابه اخيست شوي دي، که د بل کتاب مواد وي ځای پر ځای يې حواله ور کول شوي ده.

ځايونو په نورو خلکو کې راپيدا او وغورځيده، ما د مقالې په سر کې د مسلمانانو د اشتباه تر سرليک لاندې دې خبرې ته اشاره کړې ده.

سپين د اروپا د لويې وچې لپاره ډېره وږه برخه ده چې مسلمانانو لاندې کړه، که مسلمانانو هلته د خپلو سيمو ساتنه غوښتلای نو بايد د اروپا لويه برخه يې لاندې کړې وای چې په دې سره يې د خپلو سيمو ساتنه ځان ته اسانه کولای شوای، اما د يوې وړې جزيره نما ساتنه گران کار دی ځکه بل لور ته يې د دښمن درسته وچه ده چې له دې بڼه وچې د يوې جزيرې ساتنه مشکل کار دی او دا وروسته تجربو ثابته هم کړه.

تر لومړيو فتوحاتو وروسته مسلمانان په خپل منځي شخړو اخته شول، چې له دښمنه يې توجو واوښته او خپل قوت يې تر خپل منځ سره مصرفاوه چې په توگه يې دلته د دښمنۍ تخمونه کرل او له بهره يې توجو اړولې وه.

مذهبي اختلافات بل هغه سبب دی چې مسلمانان يې په اندلس کې کمزوري کړل او اخر يې له نابودۍ سره مخ کړل.

د مسلمانانو کمزوري او عياش مشران چې هيڅ وخت يې تر خپلو شخصي-گټو عمومي د اندلس او ټول عالم اسلام گټو ته ترجيح ور نه کړله، دوی د اندلس په له منځه تللو کې تر بل هر چا زيات ملامت دي او لوی سبب يې هم دوی دي چې حتا يوه غرناطه پاته وه هم دوی تر خپل منځ سره متحد نه شول او د يوې غرناطې پاچاهي يې هم تر خپل منځو سره وويشله او اخر يې دواړې برخې د قشتاله حاکم ته وسپارلې.

د واکمنو ميراثي کيدل، دوی نه يوازې دا چې بې اهليتته به وو، بلکې له عام ولس سره به يې اړيکې هم نه وې، د پاچاهي د کورني خلک وو چې د ولس له هيڅ

ډول درد څخه به خبر نه وو، له دې امله يې پريکړې يوازې د خپلو گټو لپاره کولې او د ولس واندلس گټې يې په پام کې نه ساتلې.

د ملوک الطوايف دوره د مسلمانانو سخته په تاوان تمامه شوه چې اصلا د اندلس سقوط له همدې ځايه پيل شو، کله چې د مسلمانانو اتحاد پاته نه شو او هر ولايت يو حاکم درلود چې د هغه ولايت چارې يې يوازې د خپلو کورنۍ د گټو لپاره تنظيمولې، نو حالت تر خرابو خراب شول او اخر يې په نتيجه کې ټول اندلس له لاسه ووتی.

٥/٩/١٣٩٩

٢٤/١١/٢٠٢٠

ماخذونه

- ١- تاريخ العرب وحضارتهم في الاندلس ، دوكتور خليل ابراهيم السامرائي ، دوكتور ذنون طه ، دوكتور ناطق صالح مصلوب ، دار الكتاب الجديد المتحدة ، بيروت ، يو توك ، لومري چاپ : ٢٠٠٠م .
- ٢- اندلس من الفتح الى السقوط ، دوكتور راغب السرجاني .
- ٣- قادة فتح الاندلس ، محمود شيت خطاب ، د موسسه علوم القران ، منار للنشر- والتوزيع چاپ ، دوه توكه ، اول چاپ : ١٤٢٤هـ- ٢٠٠٣م .
- ٤- دولة الاسلام في الاندلس ، محمد عبد الله عنان ، د مكتبة الخانجي چاپ ، قاهره ، پنخه توكه ، دوم چاپ : ١٤١١هـ- ١٩٩٠م .
- ٥- البيان المغرب في اخبار الاندلس والمغرب ، ابن عذارى المراكشي ابو عبد الله محمد بن محمد ، د دار الثقافة چاپ بيروت ، دوه توكه ، درييم چاپ : ١٩٨٣م .
- ٦- الزلافة معركة من معارك الاسلام الحاسمة في الاندلس ، جميل عبد الله محمد مصري ، د الجامعة الاسلامية چاپ مدينه منوره ، يو توك .
- ٧- الكامل في التاريخ ، بن اثير ، عز الدين ابو الحسن علي بن ابي الكرم ، د عمر عبد السلام تدمري په تحقيق ، د دار الكتاب العربي چاپ بيروت ، لس توكه ، لومري چاپ : ١٤١٧هـ- ١٩٩٧م .

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**